

Otto von Bismarck, njemački kancelar (1871. - 1890.)

Mujakić, Dino

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:376438>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

DINO MUJAKIĆ

OTTO VON BISMARCK

ZAVRŠNI RAD

ZAGREB, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

DINO MUJAKIĆ

OTTO VON BISMARCK

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

I. UVOD.....	2
II. NJEMAČKA DO 1815. GODINE.....	3
III. RANI ŽIVOT BISMARCKA I RASCJEPKANA NJEMAČKA DO 1848.....	4
IV. BISMARCK KAO POLITIČAR I DIPLOMAT.....	8
4.1. Revolucija 1848.....	8
4. 2. Louis Napoleon i krimski rat.....	10
4. 3. Kriza oko vojne reforme i Bismarck postaje ministar – predsjednik.....	13
V. TRI RATA ZA UJEDINJENJE NJEMAČKE.....	15
5. 1. Njemačko – danski rat.....	15
5. 2. Njemački Savez odlazi u povijest.....	18
5. 3. Emska depeša.....	21
VI. BISMARCK KAO KANCELAR DO 1890. GODINE.....	24
6. 1. Kulturkampf.....	24
6. 2. Diplomacija.....	31
6. 3. Kraj karijere.....	33
VI. ZAKLJUČAK.....	36
VII. LITERATURA.....	38

I. UVOD

Otto von Bismarck važna je osoba za povijest Njemačke u 19. stoljeću. Na poziciju ministra predsjednika došao je zbog krize u državi oko vojnog zakona, vodio je tri rata, ujedinivši Njemačku 1871. godine i time potpuno promijenio odnos snaga u Europi. Postao je prvi kancelar Njemačkog carstva, a tokom svoje karijere služio je trima carevima. U vanjskoj politici je osim ujedinjenja Njemačke bio zaslužan za stvaranje međunarodnih saveza s drugim velesilama ne bi li novom carstvu omogućio sigurnost. U svojoj dugogodišnjoj političkoj karijeri nije vodio niti jednu stranku, a sve glavne političke opcije bile su protiv njega.

Otto von Bismarck je bio državnik ispred svoga vremena što će posvjedočiti kasnija vremena, a osim toga, njegova ličnost je privlačila mnoge. Njegov uspjeh temeljen je na njegovoj osobnosti, ali i sposobnosti. Bismarckova prisutnost, govor, volja, ambicija bili su samo od nekih karakteristika kojim je zadivio mnoge ljude svoga vremena. Bio je potomak ugledne pruske obitelji, ali nije bio pripadnik vojnog kadra.

Dosad je u publicističkim i znanstvenim radovima dosta bogato opisana i prikazana Bismarckova biografija od kojih bi ponajviše izdvojio djela A .J. P. Taylora *Bismarck: The Man and Statesman* i Jonathana Steinberga *Bismarck: A Life*.¹ U ovim djelima se detaljno prikazuje život Bismarcka s njegovim osobnim pismima, ali i pismima i zabilješkama ljudi koji su mu bili bliski i koji nam daju odličan uvid u to kako su ga poznanici i protivnici doživljavali. Druga skupina literature odnosi se na sinteze njemačke povijesti koje daju pregled važnih političkih, gospodarskih i društvenih događaja u Njemačkoj za vrijeme njegovog života. Od povijesnih pregleda istaknuo bih djelo H. Schulza *Kratka njemačka povijest* i djelo Gerharda Hollea *Velika ilustrirana povijest svijeta*.²

Stoga, cilj je ovoga rada kroz tu literaturu prikazati život i djelo Otto von Bismarcka i dobiti odgovore na dva vrlo važna pitanja: zašto je bio toliko uspješan u vanjskoj politici i kako se

---

¹ A .J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, New York, Vintage Books., J. Steinberg, *Bismarck:A Life*, New York, Oxford University Press.

² Schulze, H. (2012.) *Kratka njemačka povijest*, Zagreb, Srednja Europa., Du Ry van Beest Holle, G. (1977.) *Velika ilustrirana povijest svijeta, 1790 – 1850.*, Rijeka, Otokar Keršovani.

uspio održati na poziciji moći dugo vremena usprkos tome što su mu sve velike političke opcije bile ljuti protivnici.

II. NJEMAČKA DO 1815. GODINE

Na početku bih kratko izložio političku sliku Njemačke do kraja Bečkog kongresa, jer će odluke donesene na tom kongersu imati velike posljedice i za samu Njemačku, ali i za buduće postupke koje će Bismarck poduzimati kada postane kancelar.

Pohod Napoleona i njegovih francuskih vojnika u osvajanje donijet će razdoblje nemira i promjena, posebice za Njemačku; prvo je Napoleon u srpnju 1806. godine pridobio 16 njemačkih država koje su dobile zajednički naziv Rajnski savez, a potom je u listopadu iste godine porazio prusku vojsku kod Auerstadta i Jene čime je Pruska morala potpisati primirje.³ Usporedno s tim događajima, 1806. godine prestalo je postojati Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti nakon što je abdicirao Franjo II.⁴ Sveto Rimsko Carstvo je 1789. godine činilo sveukupno 812 suverenih političkih entiteta: 350 sekularnih država, 61 crkvenih teritorija, 51 slobodnih carskih gradova-država i 350 država kojima upravlja 350 vladara, prinčeva.⁵ Taj ustroj će se bitno promijeniti Bečkim kongresom 1814./1815. godine.

Rajnski savez, u koji su kasnije ušle sve njemačke države osim Pruske i Austrije, karakteriziralo je to što su preuzimale francuske institucije i pravne norme, pa su preuzele i *Code Civile*, francuski građanski zakonik koji je odbacio feudalno uređenje i pravno odredio građansku državu iz vremena nakon revolucije.⁶ Pruska, iako je bila konzervativna zemlja, nije mogla zaustaviti novi trend 19. stoljeća; porast liberalnih ideja, modernih država i kapitalističkih industrija.⁷ Tako su se i u Pruskoj dogodile određene reforme po uzoru na Francusku. U prvom redu treba spomenuti to da je stara plaćenička vojska zamijenjena vojskom sastavljenom od slobodnih građana, a napredovanje više nije ovisilo o rođenju nego o zaslugama, što je i sam Napoleon zastupao.⁸ Od drugih reformi možemo istaknuti

---

³ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 58.

⁴ G. Du Ry van Beest Holle, *Velika ilustrirana povijest svijeta 1790. – 1850.*, 6314.

⁵ Eric Dorn Brose, *German History 1789-1871: From the Holy Roman Empire to the Bismarckian Reich*, 4.

⁶ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 59.

⁷ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 13.

⁸ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 59.

modernizaciju uprave, ukidanje kmetstva na području istočno od Labe, modernizaciju pravosuđa i emancipaciju Židova.⁹

Kasnija pobjeda koalicijskih snaga i Bečki kongres iz 1814./1815. godine dovest će do pokušaja obnove "*Ancien Régime*" odnosno restauracije i povratka predrevolucionarnom državnom i političkom poretku iz 1792. godine; samo je Pruska pored dijelova Saske dobila i područje na Rajni, dok se Austrija morala povući iz Belgije i Gornje Rajne.¹⁰ Novo uređenje na Bečkom kongresu značilo je da je Pruska, koja sada povezuje zapadnu i istočnu Njemačku preuzela mjesto Austrije kao susjeda i potencijalnog neprijatelja Francuske na Rajni.¹¹ Njemački Savez sastojao se od 39 suverenih država i gradova s stalnim predstavničim saborom nazvanim Bundestag, zajedničkim ustavnim organom kojemu predsjedava austrijski car, a glavni cilj saveza je bio održavanje vanjske i unutarnje sigurnosti Njemačke kao i neovisnosti i nepovredivosti pojedinih njemačkih država.¹² Pruska i Austrija su pripadale Njemačkom savezu samo po svojim teritorijima unutar nekadašnjeg carstva, a zbog rascjepkanosti i mnogobrojnosti država u tom savezu Austrija i Pruska nisu mogle nadglasati ostale države; članovi tog saveza bili su i kralj Engleske s posjedom u Hannoveru, kralj Danske s posjedom u Schleswigu i kralj Nizozemske s posjedom u Luksemburgu.¹³

Klemens von Metternich, austrijski državnik, ministar vanjskih poslova, bio je idejni tvorac Njemačkog saveza kojim je htio postići trajnu dominaciju u Njemačkoj, no upravo ta politika je stvorila još veći dualizam između dvije vodeće njemačke države koji će rezultirati otporom Pruske i, kao što ćemo vidjeti, velikim negodovanjem samog Bismarcka kojemu će Metternichova politika posebno smetati.¹⁴ Tako rascjepkana Njemačka ući će u razdoblje mira u Europi i čekati će još neko vrijeme na čovjeka koji će je ujediniti.

III. PODRIJETLO I OBRAZOVANJE BISMARCKA I RASCJEPKANA NJEMAČKA DO 1848. GODINE

---

⁹ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 59.

¹⁰ G. Du Ry van Beest Holle, *Velika ilustrirana povijest svijeta 1790. – 1850.*, 6348.

¹¹ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 62.

¹² U. Dirlmeier, *Povijest Njemačke*, 161. H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 62.

¹³ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 62. G. Du Ry van Beest Holle, *Velika ilustrirana povijest svijeta 1790. – 1850.*, 6354.

¹⁴ U. Dirlmeier, *Povijest Njemačke*, 162.

Otto Eduard Leopold von Bismarck rođen 1. travnja 1815. godine četvrti je sin uglednog aristokrata Ferdinanda von Bismarcka i njegove žene Wilhelme Mencken. Bismarckova obitelj je živjela na imanju u Schönhausenu u Brandenburgu, koji se nalazio istočno od Berlina.¹⁵ Otto von Bismarck pripadao je junkerskoj klasi. Biti junckerom značilo je posjedovati set vrijednosti kao što su bile služenje kruni, diplomatskom korpusu, upravljanje pokrajinama i ministarstvima, vojna služba, ali značilo je i predanost, dužnosti i požrtvornost. Sve to bilo je utemeljeno na autentičnoj luteranskoj odnosno evangeličkoj protestantskoj pobožnosti.¹⁶

Bismarckova obitelj seli se 1816. godine na imanje koje je naslijedio njegov otac, a nalazilo se u Kniephofu, u državi Pomeraniji.¹⁷ Bismarck je tokom svog djetinjstva često mijenjao škole; prvo je proveo šest godina u Plamann institutu, a 1827. godine je upisao gimnaziju Friedrich Wilhelm u Berlinu. Ubrzo je morao napustiti gimnaziju zbog neredovitog pohađanja te je upisao gimnaziju Greg Cloister u Berlinu.¹⁸ U travnju 1832. godine nakon što je dobio potvrdu, mogao je upisati fakultet te je izabrao studij prava i znanosti o državnim zrakoplovima u Göttingenu, gradu u kojem je dominirala aristokracija.¹⁹ U Göttingenu je upoznao Amerikanca Johna Motleya koji nam daje prvi opis Bismarcka sa 18 godina: "*Čak i sa 18 godina Bismarck se ističe nepogrešivom točnošću, iskustvom, izgledom i načinom govora.*"²⁰ Uz taj opis, Motley spominje kako se Bismarck često sukobljavao s autoritetom, da je dosta pio, te da je imao potrebu dominirati nad drugima.²¹

I dok je Bismarck tek započinjao punoljetni život, u rascjepkanoj Njemačkoj su se događale promjene. Nasuprot kneževima i plemićima, prvenstveno austrijskim i pruskim, stajalo je novo građanstvo, sastavljeno pretežito od trgovaca, studenata i slobodne inteligencije koji su vidjeli spas u prosvjetiteljskim i liberalnim idejama individualnog djelovanja, obrazovanja i razuma. Drugim riječima, gledajući s makrorazine postojale su dvije skupine država, s jedne strane su se nalazile države koje su usprkos sačuvanom monarhističkom principu, poduzimale prve korake prema konstitucionalizmu, a s druge strane one države, prije svega Austrija i Pruska koje nisu poduzimale išta da omoguće stvaranje konstitucionalizma i narodnih

---

¹⁵ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 13.

¹⁶ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 17.

¹⁷ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 9., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 36.

¹⁸ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 37.

¹⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 37-38.

²⁰ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 41.

²¹ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 9., J. Steinberg, Bismarck, A Life, 42., Dokaze o Bismarckovom ponašanju daje sam Motley u svojoj knjizi: "Morton's Hope."

skupština.²² Države južne i jugozapadne Njemačke stvorile su liberalni pokret te izabravši svoje sabore postavili temelje za buduće sukobe do kojih je dolazilo zbog pitanja političke nejednakosti svih građana u državi.²³

Dok je liberalni duh jačao u Njemačkoj i bilo je pitanje trenutka kada će neki ustupci još monarhističkih država morati biti doneseni, Bismarck 1834. godine u jednom od svojih pisama objašnjava svoje buduće planove: "*Zamijeniti časno zvanje kandidata prava sa onime kraljevskog državnog službenika, odnosno pripravnika na općinskom sudu u Berlinu. Moj je plan ostati ovdje godinu dana, a zatim otići kod pokrajinske vlade u Aachen; nakon druge godine položiti ispit za diplomata i prepustiti se milosti sudbini koja će me učiniti potpuno ravnodušnim bilo da me netko pošalje u Petersburg ili Rio Janeiro.*"²⁴ U ljeto 1834. godine upoznao je osobu koja će ga kasnije dovesti na vlast, bio je to Albrecht von Roon, maturant prestižne *Kriegsakademie* u Pruskoj.²⁵ Položivši ispite da bude primljen u administrativnu službu, Bismarck je položio prisegu 1836. godine i otišao u Potsdam gdje je započeo rad u administraciji; drugi razlog zašto je bio tamo je taj što je u Potsdamu morao godinu dana služiti vojsku, nešto što je Bismarck na svaki način pokušavao izbjeći. Da bi izbjegao službu čak je pisao pismo ocu, ali nije uspio te je na kraju služio vojsku.²⁶ Bismarck je 1838. godine odlučio napustiti potencijalno dobru karijeru u državnoj službi, prvenstveno zbog ogromnog duga koji ga je opterećivao, pa je nakon što mu je majka preminula, s braćom preuzeo obiteljsko imanje u Kniephofu. Bismarck je s entuzijazmom zauzeo svoju poziciju vlasnika imanja, imao je moć upravljati svojim zemljama, a da nikome ne odgovara; sudio je i postupao prema svojim uvjerenjima, čak se pridružio zemljoposjednicima Junkerima u mjesnim i županijskim odborima.²⁷

Kada se vratio iz Engleske, u koju je volio putovati, 1844. godine i otišao posjetiti svog prijatelja Moritza von Blackenburga, upoznao je ljude koji će mu promijeniti život. Upoznao je članove takozvanog Kršćanskog njemačkog kluba koji su odbacili načela i vrijednosti prosvjetiteljstva, racionalizma, jakobinstva i okrenuli se kršćanstvu, točnije evangelizmu.²⁸ Kako je ta grupa bila povezana s prijestolonasljednikom Fridrikom Vilimom IV. nije čudno što je nakon dolaska na vlast 1840. godine Fridrik upravo te ljude postavio na važne pozicije,

---

²² U. Dirlmeier, Povijest Njemačke, 161.

²³ U. Dirlmeier, Povijest Njemačke, 161-162.

²⁴ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 43.

²⁵ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 44.

²⁶ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 12., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 47-51.

²⁷ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 51-53., A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 12.

²⁸ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 13.

a njihovo poznanstvo sa Bismarckom dovest će i do njegova uspona na vlast.²⁹ Preko te skupine kršćana upoznat će buduću suprugu Johannu von Puttkamer i Ernsta Ludviga von Gerlacha, intelektualno najvažniju osobu te grupe i izrazito važnu za Bismarckovu karijeru; Leopold, kasnije generalni pomoćnik kraja Fridrika Vilima IV. postat će politički pokrovitelj Bismarcka i uvjerit će 1851. godine kralja da na drugo najvažnije mjesto u Njemačkoj imenuje Junkera bez diplomatskog iskustva i sumnjivog karaktera.³⁰

U proljeće 1847. Bismarck je izabran za jednog od zamjenika u zemaljskom parlamentu za slučaj kada bi netko bio odsutan. Bolest jednog od članova, Brauchitsa i kasnije njegovo umirovljenje dovelo je do toga da je Bismarck postao zastupnikom Magdeburške provincije. Iako je imao reputaciju divljeg i neodgovornog ponašanja, posjedovao je ono što nitko drugi nije, moćnu i privlačnu ličnost.³¹ Bismarck je u svome ranome životu napravio dvije stvari koje će ga dovesti na vlast, upoznao je osobe koje su imale poveznice sa samom vlasću Pruske i započeo je svoju političku karijeru.

Dok je Bismarck stupao na političku scenu, u Njemačkoj se od 30 – ih godina pojavljuju dva masovna pokreta, liberalni i nacionalistički. Nakon srpanjske revolucije 1830. godine koja se iz Pariza proširila i u Njemačku, liberalne ideje su dobivale na snazi; tako su kneževi bili prisiljeni napraviti ustupke u pitanju ustavnih potvrda.³² Masovno osiromašenje nazvano pauperizmom pogodilo je seljake i obrtnike na jugozapadu Njemačke zbog velikog porasta stanovništva i ukidanja cehova; gospodarska modernizacija imala je veliku društvenu cijenu pa su se vlasti u Njemačkom savezu bojeći se društvenih napetosti, suprotstavljanja javnosti i Francuske revolucije na njemačkome tlu odlučili na cenzuru kako bi pokušali smiriti situaciju.³³ Tako su diljem Njemačke izbijali neredi koji su mogli biti zaustavljeni samo vojnim intervencijama i time su bili kontraproduktivni, a liberali koji su zahtijevali ustavni liberalizam sastali su se 10. listopada 1847. u Heppenheinu kako bi zatražili stvaranje njemačke savezne države sa snažnom vladom koja bi odgovarala parlamentu. Uz njih su postojale pristalice radikalizma koje se miješalo sa socijalističkim udrugama u emigraciji.³⁴

Bila je prisutna i ideja nacionalnog ujedinjenja. Nakon Rajnske krize 1840. godine kada je Francuska po prvi puta od 1815. pokazala ekspanzionističke namjere, u Njemačkoj je izazvala spontani masovni pokret te se širio nacionalni entuzijazam i nacionalne pjesme. Njemački

---

²⁹ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 13-14., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 58.

³⁰ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 59.

³¹ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 14., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 67.

³² H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 64.

³³ U. Dirlmeier, Povijest Njemačke, 167., H. Schulze, Kratka povijest Njemačke, 65.

³⁴ U. Dirlmeier, Povijest Njemačke, 167., H. Schulze, Kratka povijest Njemačke, 67.

savez takvoj se opoziciji nije mogao suprotstaviti, a gospodarska kriza iz 1847./1848. bila je zadnje upozorenje Njemačkome savezu koji se spremao za revoluciju.³⁵

IV. BISMARCK KAO POLITIČAR I DIPLOMAT

4.1. REVOLUCIJA 1848. GODINE

Otto von Bismarck, nakon što je i službeno postao zastupnikom, mogao je graditi svoju karijeru kao političar i nadati se da će pronaći put do samog vrha vlasti. U razdoblju od 1848. do 1862. godine dogodila su se tri važna događaja koja će ga dovesti na vlast i potaknuti ujedinjenje Njemačke. Prvi od tih događaja, revolucija 1848. stvoriti će mogućnost budućeg rješenja njemačkog pitanja i s druge strane omogućiti Bismarcku da bude izabran u parlament u Frankfurtu. Drugi događaj, dolazak Louisa Napoleona na vlast u Francuskoj i kasniji ratovi koji će uslijediti izravno će omogućiti ujedinjenje Njemačke. Treći važni moment bit će imenovanje Albrehta von Roona, Bismarckovog prijatelja, za ministra vojske i usporedno s time kriza oko vojne reforme.³⁶ Stoga bih u idućem dijelu izložio bitne dijelove svakog od tih triju aspekta.

Kralj Fridrik Vilim IV. vidjevši opasnost od velikih nemira zbog gospodarske krize, sazvaio je 1847. godine skupštinu na temu promjene poreza kojoj je prisustvovao i sam Bismarck. To je bila idealna prilika u svome govoru jasno dati do znanja da ne namjerava odbaciti prirodnu vezu između kralja i ljudi te da ju namjerava pretvoriti u konstitucionalnu vezu.³⁷ Bismarck se u toj skupštini priklonio ultra konzervativcima koji su bili protiv bilo kakve izmjene u pitanju kraljeve apsolutne moći. Bismarck je u sedam tjedana koliko je trajala skupština, prije no što

---

³⁵ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 66.

³⁶ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 70., J. Steiberg, *Bismarck: A Life*, 122.

³⁷ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 78., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 15.

ju je kralj raspustio, održao nekoliko sjajnih govora i preuzeo vodeću ulogu među konzervativcima.³⁸ Jedan od zanimljivijih govora bio je onaj o židovskom pitanju, prema kojemu Bismarck jasno ističe svoje mišljenje: "*Priznajem da sam pun predrasuda; usisao sam ih, da tako kažem, kao majčino mlijeko i ne mogu, a da ih ne izgovorim; ako bih trebao zamisliti da imam pred sobom kao predstavnika kralja, židova kojem bi se trebao pokoriti, moram priznati da bih se osjećao duboko potišteno i poniženo, da će me osjećaj ponosa i časti s kojima sada izvršavam svoje dužnosti prema državi napustiti.*"³⁹

Nakon završetka skupštine, Bismarck se okrenuo tome da organizira konzervativne novine. Uslijedila je pobuna 27. veljače 1848. godine protiv napuljskog kralja čime su izbile revolucije koje nisu zaobišle Njemačku. Tako je u Mannheimu bio održan sastanak na kojem su liberali zahtijevali slobodu tiska, građansku vojsku i stvaranje njemačkog parlamenta. Pobune su pogodile sve njemačke gradove, a iz Beča je zbog revolucije Metternich pobjegao u London. Kralj Pruske, vidjevši događaje u Beču popustio je i pristao je ukinuti tiskovnu cenzuru i uvesti ustav u Prusku.⁴⁰ Veći dio vojnika i princ Vilim, kraljev brat, zalagali su se za evakuaciju Berlina i bombardiranje pobunjenika, smatrali su da je kralj kukavički postupio; Bismarck je također bio u Berlinu jer je svoju karijeru vidio vezanu uz dvor, a kada bi kralj bio u rukama revolucije to se ne bi dogodilo.⁴¹ U Frankfurtu 18. svibnja 1848. godine okupilo se 585 zastupnika njemačkog naroda na njemačkoj narodnoj skupštini kako bi sastavili ustav i izabrali nacionalnu vladu za cijelu Njemačku. Tamo su raspravljali i o tome kako bi buduća Njemačka trebala izgledati te su se izjasnili za sustav bez Austrije s Hohenzollernom na čelu, takozvano malonjemačko rješenje.⁴²

Dok su u Frankfurtu zasjedali, u Berlinu su konzervativci predvođeni Leopoldom von Gerlachom započeli kontrarevoluciju uz blagoslov kralja kojeg su pridobili na svoju stranu, stvarajući tajnu vladu u sjeni poznatu pod nazivom "Camarilla" i usporedno s time uspostavili vojno ministarstvo na čelu s generalom. Dana 10. listopada 1848. godine general Wrangel okupirao je Berlin i stao na kraj revoluciji u Pruskoj, a kralj je najavio novi ustav koji je obećao.⁴³ Kralj Fridrik IV. oktroirao je ustav, propisao je da su svi Prusi pred zakonom jednaki, svi imaju zagaraniranu osobnu i vjersku slobodu, pravo glasa imao je svaki muškarac stariji od 24 godine. Uspostavljeni su Donji i Gornji dom; temeljna struktura Pruske

---

³⁸ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 78-80.

³⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 82,83.

⁴⁰ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 15., J. Bleicken, Povijest svijeta, 566.

⁴¹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 85 – 87.

⁴² J. Bleicken, Povijest svijeta, 569., H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 69.

⁴³ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 93 – 98., J. Bleicken, Povijest svijeta, 567, 569.,

države nije bila promijenjena, kralj je i dalje imao velike ovlasti i tako će ostati sve do 1918. godine.⁴⁴ Tako je cilj revolucije, ujedinjenje Njemačke prošlo neuspješno zbog dva razloga: odbijanja kralja Fridrika Vilima IV. da primi krunu od frankfurtskog parlamenta i protivljenja Austrije da prihvati malonjemačko rješenje.⁴⁵

Kraj revolucije označio je ponovnu uspostavu i aktivaciju Bundestaga koji je prekinuo s radom zbog revolucije i preko kojeg je Austrija uspostavljala svoju dominaciju nad njemačkom političkom strukturom. Iz revolucije su osim ustava proizašle i dvije bitne stvari, prvo je propitivanje rješenja njemačkog pitanja na tragu malonjemačkog rješenja i drugo je popunjavanje pruskog mjesta u Bundestagu koje će zauzeti Otto von Bismarck.⁴⁶ Ovo drugo, smještanje u savršenu arenu u kojoj su se dvije sile međusobno sukobljavale, za Bismarcka je bila idealna situacija u kojoj se mogao razvijati kao političar.⁴⁷

4.2. LOUIS NAPOLEON I KRIMSKI RAT

Otto von Bismarck, kao što smo vidjeli jasno je iznosio stav kako je Metternichovo djelo iz 1815. godine pogubno za Prusku jer je bila podređena Austriji u Njemačkom savezu, stoga kako bi se ujedinila Njemačka bilo je potrebno oslabiti i poraziti Austriju.⁴⁸ Na sreću za Bismarcka, 1852. godine pojavio se čovjek koji je imao slične ciljeve. Naime, na vlast u Francuskoj dolazi Louis Napoleon koji je bio također protivnik stanja uspostavljenog Bečkim kongresom jer je smatrao da je on bio protufrancuski i da sprječava bilo kakve teritorijalne aspiracije koje bi Francuska mogla imati u budućnosti.⁴⁹

Istim trenutkom kada je Louis Napoleon došao na vlast Bismarck je vidio podudarnost s njime te je poslao zanimljivo pismo svome konzervativnom prijatelju Leopoldu von Gerlachu u kojem govori o mogućoj suradnji s Louisom Bonaparteom: *"Uvjeren sam da bi bila velika nesreća za Prusku ako njezina vlada stupi u savez s Francuskom, ali, čak i ako to ne iskoristimo, nikada ne bismo trebali ukloniti iz razmatranja naših saveznika mogućnost da*

---

⁴⁴ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 99, 100.

⁴⁵ J. Bleicken, Povijest svijeta, 569.

⁴⁶ J. Steinberg, Bismarck, A: Life, 109, 110. G. Du Ry van Beest Holle, Velika ilustrirana povijest svijeta, 6418, 6419.

⁴⁷ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 113.

⁴⁸ H. Kissinger, Diplomacija, 90.

⁴⁹ H. Kissinger, Diplomacija, 90.

pod određenim uvjetima izaberemo ovo zlo kao manje od dva."⁵⁰ Bismarck i njegov prijatelj Leopold von Gerlach tijekom idućih godina će razmjenjivati puno pisama u kojima se Gerlach oštro protivi retorici Bismarcka da je moguć savez s Francuskom. Pismo koje Bismarck šalje Gerlachu zorno prikazuje njegove intencije prema Francuskoj: "*Francuska me zanima samo u onoj mjeri u kojoj ona reagira na stanje moje zemlje, a mi se samo politički možemo baviti Francuskom koja postoji, a ovu Francusku ne možemo isključiti iz kombinacija.*"⁵¹ Nikada nisu do kraja riješili problem oko ovoga pitanja jer je Leopold von Gerlach umro 1857. godine nakon prehlade koju je dobio na kraljevu pogrebu i time je Bismarck izgubio osobu koja ga je uvela na veliku političku scenu.⁵² Iz ovoga pisma koje Bismarck šalje Gerlachu se vide jasni obrisi Bismarckove Realpolitik, što je podrazumijevalo spremnost da se odbaci ideologija, što bi Pruskoj omogućilo da stupi u savez s bilo kojom zemljom koja bi pomogla ostvariti njezine interese.⁵³ Drugim riječima, "*Realpolitik je zahtijevala taktičku fleksibilnost, a pruski nacionalni interes nalagao je mogućnost eventualne nagodbe s Francuskom. Pregovaračka pozicija zemlje ovisi o opcijama za koje misli da joj stoje na raspolaganju. Njihovim eliminiranjem olakšava se računica neprijatelju, a ograničava računica zemalja koje primjenjuju Realpolitik.*"⁵⁴

Bismarck je smatrao da se Pruska, u vanjskopolitičkom smislu nalazila u povoljnom položaju jer je bila jedina velika sila koja nije imala nikakvih nesporazuma, izuzev onih unutarnjih s Austrijom, te je mogla uspostaviti saveze u svim smjerovima i time ostati nepredvidiva.⁵⁵

Bismarck je, očividno čovjek ispred svoga vremena vidio ono što njegovi suvremenici nisu. Vladajućim konzervativcima ne bi palo na pamet ući u savez s Francuskom, prvenstveno zbog dva razloga. Prvi razlog je bio taj što su vidjeli Francusku kao simbol liberalizma i revolucije, a drugi razlog je bio taj što je Pruska u to vrijeme već bila u savezu konzervativnih sila, s Austrijom i Rusijom u takozvanoj Svetoj Alijansi.⁵⁶ Tako je u konačnici dolazak Napoleona III. na vlast u očima Bismarcka bila dobra stvar. S dolaskom na vlast Louisa Napoleona ubrzo će uslijediti dva vrlo važna događaja koja će uvelike utjecati na mogućnost da Bismarck kasnije uspješno provede ujedinjenje Njemačke.

---

⁵⁰ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 122. Kao veće zlo od dva mislio je na Austriju.

⁵¹ Otto von Bismarck, Bismarck The Man and Statesman Being The Reflections and Reminiscences of Otto, Prince Von Bismarck, 171.

⁵² J. Steinberg, Bismarck: A Life, 130 – 132.

⁵³ H. Kissinger, Diplomacija, 106.

⁵⁴ H. Kissinger, Diplomacija, 110.

⁵⁵ H. Kissinger, Diplomacija, 107.

⁵⁶ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 123., H. Kissinger, Diplomacija, 106 – 108.

Prvi od tih događaja bio je Krimski rat koji je trajao od 1853. do 1856. godine. S jedne strane su sudjelovali Osmansko Carstvo, Velika Britanija, Francuska i Pijemont, a s druge strane je bila usamljena Rusija. Sukob se dogodio zbog dva razloga: prvi je razlog, ako gledamo s mikrorazine odluka Osmanskog Carstva o predaji bethlehemske Bazilike Rođenja Isusova pod utjecaj katolika, a ne više ortodoksnih kršćana što je dovelo do netrepeljivosti između Francuske i Rusije. Gledano s makrorazine možemo konstatirati da je Rusija željela biti zaštitnica svih ortodoksnih kršćana. Drugi razlog je taj što su se velike sile Velika Britanija i Francuska pribojavale ruskog utjecaja u Sredozemlju.⁵⁷ Tijek rata nije od prevelike važnosti za našu temu, ali je zato posljedica sukoba u centru pozornosti; posljedica sukoba bila je ta da je Rusija izgubila, a Sveta alijansa kao savez je prestao postojati zbog toga što su Pruska, a ponajviše Austrija odbile pomoći Rusiji.⁵⁸ Tako će se Rusija u narednim godinama okrenuti sređivanju unutarnjih pitanja, a Austrija će ostati izolirana što će Bismarck kada dođe na vlast znati iskoristiti.⁵⁹

Sada kada je Austrija ostala izolirana Bismarck je priželjkivao sukob između Austrije i Francuske i priželjkivao je da Napoleon pokaže svoju nespretnost u vanjskoj politici; upravo to se i dogodilo. Kao drugi važan događaj koji će dati mogućnost ujedinjenju Njemačke bio je rat Francuske i Pijemonta protiv Austrije koji je izbio nakon tajnog dogovora Napoleona i premijera Pijemonta, Camila Cavoura o ujedinjenju Sjeverne Italije s jedne strane i pripajanju Nice i Savoje Francuskoj s druge strane.⁶⁰ Napoleon III. je smatrao da je prusko neuključivanje u Krimski rat pokazalo da je Pruska najslabija velesila te da neće poduzimati nikakve akcije u ovom ratu, a s druge strane predviđao je da bi talijanskim ratom oslabio Austriju i povećao značenje Francuske u Italiji.⁶¹

Napoleonov napad 1859. iako je bio uspješan na početku, izazvao je strahoviti protufrancuski osjećaj u Njemačkoj te je od straha da se Pruska ne priključi Austriji 1859. potpisao primirje s Austrijom a da se nije konzultirao s Pijemontom.⁶² Tako su Napoleonova predviđanja o slaboj Pruskoj i povećanju utjecaja u Italiji propala. Rezultat ovog kratkog sukoba bio je slabljenje

---

⁵⁷ M. Sulek, *The Last Romantic War – The Crimean War of 1854 – 1856 and The Genesis of contemporary Wartime Humanitarian Relief*, 7.

⁵⁸ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 23, 24., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 124 – 128.

⁵⁹ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 124 – 128.

⁶⁰ H. Kissinger, *Diplomacija*, 96.

⁶¹ H. Kissinger, *Diplomacija*, 96.

⁶² H. Kissinger, *Diplomacija*, 96.

pozicije Francuske na međunarodnoj sceni i veliko nezadovoljstvo u Italiji gdje će uslijediti pokret za ujedinjenje.⁶³

Bismarck je dobio ono što je tražio, Krimskim ratom Rusija se povukla s međunarodne scene na neko vrijeme, Austrija je ostala izolirana, Francuska je zbog nespretnosti vanjske politike svog cara Napoleona III. došla u situaciju da je također izolirana. Jedina velika sila u usponu bila je Pruska koja se pametno držala po strani i tako će zbog ovakve povoljne vanjskopolitičke slike krajem 50-ih godina 19. stoljeća moći povesti ujedinjenje Njemačke. Jedina stvar koja je nedostajala da bi ujedinjenje postalo stvarnost bila je snažna ličnost koja bi imala kapaciteta da to provede.

4.3. KRIZA OKO VOJNE REFORME; BISMARCK POSTAJE MINISTAR PREDsjedNIK

Kralj Fridrik Vilim IV. je 1858. godine imao niz moždanih udara zbog čega nije mogao upravljati državom, pa je za regenta postavljen njegov mlađi brat Vilim. To nije bilo dobro za Bismarcka jer je kralj, oženivši se za englesku princezu, bio pod liberalnim utjecajem što se u konačnici očitovalo otpuštanjem dugogodišnjeg premijera Manteuffela i postavljanjem nove vlade pod nazivom "*Nova Era*"; tu vladu su činili Bismarckovi neprijatelji.⁶⁴ Vlada Nove Ere i izabiranje za regenta Vilima značilo je da Bismarck nije više imao poveznice s vrhom vlasti i samim kraljem. S dolaskom novog ministra vanjskih poslova i premijera Bismarck je prebačen u St. Petersburg kao pruski izaslanik na dvoru cara Aleksandra II; Bismarcku se nije sviđala ta odluka jer je u osam godina provedenih kao izaslanik Pruske u Bundestagu u Frankfurtu upoznao bitne ljude preko kojih je mogao doći na poziciju moći, a ovo premještanje u Rusiju gurnulo bi ga u stranu.⁶⁵

S promjenom vlasti došla je i jedna pozitivna stvar za Bismarcka. Albrecht von Roon, Bismarckov prijatelj, postao je vojni namjesnik budućeg kralja Fridrika III., sina Vilima i princeze Auguste.⁶⁶ Kako je von Roon bio vojna ličnost, proveo je dosta vremena u

---

⁶³ H. Kissinger, *Diplomacija*, 96.

⁶⁴ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 138.

⁶⁵ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 146., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 27.

⁶⁶ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 142.

razgovoru s kraljem oko vojne reforme; regent je želio da von Roon iznese prijedlog za učinkovitije upravljanje regrutacijom jer je u teoriji svaki odrasli muškarac bio podvnut vojnoj službi, a u praksi je mali broj služio kao regrut dvije godine. Regrutiranje u 1850 – ima iznosilo je 40 000 vojnika godišnje. Bolja vojska značila je više novaka, bolje izvježbane vojnike i dužu službu. Roon je reformu vidio kao povećanje službe na tri aktivne godine i pet godina u rezervi čime bi prema njihovim procjenama imali 300 000 vojnika s osmogodišnjom vojnom obligacijom; takav prijedlog je pozdravio regent Vilim te je 1859. godine postavio von Roon za ministra rata.⁶⁷ Kao što se i moglo naslutiti, ova reforma bit će preradikalna za liberalni parlament jer je ta reforma značila ne samo veću vojsku nego i veće financijske izdatke.⁶⁸

Sukob između krune i parlamenta, u kojem je većina bila liberala, oko prijedloga reforme doveo je do paralize cjelokupne države i činilo se kako bi se mogla ponoviti 1848. godina. Potaknut krizom, von Roon je savjetovao kralja da postavi Bismarcka na čelo vlade i time pokuša provesti vojnu reformu.⁶⁹ Regent Vilim bio je vojnik i reforma mu je bila važna zbog budućnosti vojske; vojni Princ želio je vratiti vrijeme u kojem je poslušnost podanika bio jedini način da sačuva svoja apsolutna prava kao monarh.⁷⁰ Kada je von Roon predstavio zakon parlamentu, liberali su očekivano bili užasnuti, smatrali su da će tim zakonom doći do ogromnog povećanja proračuna za stvaranje vojske koja bi bila protiv parlamenta i jačanja reprezentativnih institucija, stoga je parlament odbio prijedlog reforme.⁷¹ Bismarck se iz Rusije u kojoj se bio dobro snašao, morao više puta vraćati u Berlin zbog bolesti i to je bila odlična prilika za česte razgovore s Albrechtom von Roonom kojemu je trebala potpora u vremenu kada je bio žestoko napadnut od strane parlamenta.⁷²

U međuvremenu se pojavio još jedan sukob na relaciji krune i liberala, ovoga puta oko krunidbe regenta Vilima koji je htio feudalnu ceremoniju, no parlament je inzistirao da kralj položi zakletvu ustavu, no kralj je apsolutno odbio pružiti takav ustupak. Tako je 1861. godine Vilim postao kralj kao Vilim I.⁷³ Zbog uzavrele situacije u domaćoj politici von Roon je poslao telegram Bismarcku da se vrati u Berlin, što je Bismarck učinio; Albrecht von Roon često je kralju spominjao Bismarcka kao čovjeka koji bi riješio situaciju oko vojne reforme. Tako je kralj 1861. godine opozvao Bismarcka iz Rusije i održao s njime mnogo sastanaka te

---

⁶⁷ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 29., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 143, 158.

⁶⁸ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 143.

⁶⁹ J. Steinger, Bismarck: A Life, 158, 159.

⁷⁰ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 160.

⁷¹ J. Stinberg, Bismarck: A L ife, 160.

⁷² J. Steinberg, Bismarck: A Life, 162.

⁷³ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 169, 170.

je odlučio kako će ga na kratko vrijeme premjestiti u Pariz, gdje bi bio bliže domovini ukoliko bi situacija eskalirala.⁷⁴ Prijelomni trenutak bio je onaj 22. rujna 1862. godine kada je Albrecht von Roon podnio kralju izvješće da je parlament prihvatio proračun za 1862., ali odbio vojnu reformu. Zbog toga su mnogi ministri u vladi podnijeli pisma ostavke, a kralj je u očaju tražio von Roona za savjet jer nije mogao vladati bez odgovarajućih ministara. Albrecht von Roon je kao i nebrojeno puta prije istaknuo ime Bismarcka, rekavši kako je Bismarck doputovao u Berlin na njegov poziv i da bi ga kralj trebao pozvati na sastanak. Iako je kralj izrazio sumnje, primio je Bismarcka. Kralj se vidio u očajnoj situaciji te je već pripremio papire za abdikaciju, no Bismarck je u razgovorima iskazao svoju spremnost da preuzme funkciju ministra predsjednika i da pod svaku cijenu brani vojnu reformu.⁷⁵ Tako je Otto von Bismarck postao ministar predsjednik Pruske.

Kakvu će politiku provoditi bilo je jasno iz niza pisama iz 1861. u kojima se jasno vide obrisi politike koju je trebao voditi 1863. i 1864. godine: "*Nema ustupaka liberalizmu kod kuće, bitka za pitanje vojne reforme bez obzira i na moguće lošije rezultate na izborima, i agresivna vanjska politika koja bi zahvatila popularnu imaginaciju. Gotovo smo tašti kao i Francuzi. Ako se uspijemo uvjeriti da imamo poštovanja izvana, onda ćemo kod kuće riješiti puno toga.*"⁷⁶ Čim je stupio na vlast morao se suočiti s parlamentom i njegovim buntovnim razmišljanjem. Tako je 29. rujna povukao proračun u cijelosti; prvi od mnogih poteza kojim iskazuje moć. Zatim se pripremio za svoj prvi javni nastup u svojstvu ministra predsjednika u govoru koji je namjeravao održati pred odborom za proračun parlamenta, samim središtem opozicije. To je postao najpoznatiji govor koji je ikada održao, njegov prvi parlamentarni nastup na mjestu ministra predsjednika: "*Pruska, kao što pokazuje pogled na kartu, ne može više izdržati bez pomoći na svom dugačkom, uskom okviru; skup sredstava koji Njemačkoj treba za njenu sigurnost; oni moraju biti jednako raspoređeni na sve njemačke narode. Ne bismo se trebali približavati cilju govorima, udruženjima, odlukama većine; ne bismo trebali izbjegavati ozbiljan izazov, izazov koji se samo može riješiti krvlju i željezom. Da bi se osigurao naš uspjeh u ovome, zastupnici moraju staviti najveći mogući značaj krvi i željeza u ruke pruskog kralja, kako bi se prema njegovoj prosudbi, on mogao odlučiti za jedno ili drugo.*"⁷⁷

---

⁷⁴ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 30.

⁷⁵ J. Steinberg: Bismarck: A Life, 179., A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 30, 31.

⁷⁶ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 169.

⁷⁷ Otto von Bismarck, Bismarck The Man and Statesman Being The Reflections and Reminiscences of Otto, Prince Von Bismarck, 313.

V. TRI RATA ZA UJEDINJENJE NJEMAČKE

5.1. NJEMAČKO – DANSKI RAT

Jonathan Steinberg, autor knjige *Bismarck: A Life*, razdoblje od 1862. do 1871. godine, prvih devet godina Bismarckove vladavine, označava kao razdoblje najvećih diplomatskih i političkih dostignuća što je jedan vođa postigao u posljednja dva stoljeća.⁷⁸ Vodio je tri rata kojima je ujedinio Njemačku, a da nije zapovijedao i jednom vojskom, uspio je zadržati Francusku i Veliku Britaniju izvan njemačkog građanskog rata, vladao je bez prethodnog iskustva, bez parlamentarne većine i bez potpore širokih masa, pregovarao je sa socijalistima koji u to vrijeme nisu bili poželjni, nadmašio je parlamentarne stranke čak i najjače od njih, a svoje konzervativce je iznevjerio.⁷⁹ U konačnici, svojom sposobnošću manipulirao je kraljem i kraljevskom obitelji, do te mjere da kralj Vilim I. nije mogao prihvatiti niti jedno pismo ostavke koje je Bismarck često predavao, jer, kako je sam rekao, nije mogao vladati bez Bismarcka.⁸⁰

Otto von Bismarck se u prvoj godini kao ministar predsjednik susreo s dva problema: prvi je bio pokušaj Austrije da reformira Njemački Savez kao pripremu za ujedinjenje Njemačke pod pokroviteljstvom Austrije. Drugi je problem bio kako poraziti liberale koji su u parlamentu bili najbrojniji i koji su bili protiv vojne reforme. Ovaj drugi je bio veći problem za Bismarcka jer ga je kralj Vilim I. postavio za ministra predsjednika upravo kako bi proveo vojnu reformu i sačuvao prevlast krune nad parlamentom.⁸¹ Austrijski car "Franjo Josip II." pozvao je 3. kolovoza 1863. godine sve njemačke kneževe na kongres u Frankfurt radi reforme Njemačkog Saveza. Kralj Pruske dobio je pismo dvadesetčetvorice kraljeva i kneževa da im se pridruži u njihovom projektu za reformu Njemačkog Saveza. Kralj Vilim I. je prema protokolu poslao pismo na ministarstvo, a lukavi Bismarck koji je bio protiv toga da se Vilim I. odazove na tu konferenciju, postavio je određene uvjete koji bi se morali zadovoljiti da bi Vilim I. došao na

---

⁷⁸ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 184.

⁷⁹ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 185.

⁸⁰ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 184, 185.

⁸¹ F. Fišer, *Savez Elita*, 63., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 196

konferenciju.⁸² To je bio trenutak u kojem je Bismarck odlučio koristiti načela demokracije, odnosno opće biračko pravo protiv njemačkih kneževa. Bismarck je kao uvjet tražio reformu sustava zastupanja, odnosno istinsku nacionalnu skupštinu koja proizlazi iz sudjelovanja čitave nacije. Bismarck je naravno znao da će prijetnjom općim biračkim pravom za njemački narod, staviti Austriju u položaj da je morala zaboraviti na projekt reforme jer bi opće biračko pravo u habsburškim zemljama osnažilo mnoge nacionalnosti koje su tražile autonomiju, a to si habsburške zemlje nisu mogle dopustiti.⁸³ Ako bi "*nacija*" progovarila, to bi prekinulo moć i malih država u Njemačkom Savezu, takozvane zemlje "treće Njemačke" koje su pokušavale osigurati vlastitu samostalnost naspram tih dviju sila i zadržati ustavno postojeću saveznu strukturu pomoću politike balansiranja između sjevera i juga.⁸⁴

Kako bi porazio liberale, Bismarck se odlučio na suradnju sa socijalistima koje je predvodio osebujni Ferdinand Lassalle. Bismarck se nadao kako će organizirana radnička klasa dobiti potporu među slabijim klasama društva i time smanjiti golemu potporu koju su uživali liberali. Njegov plan nije uspio jer je karizmatični vođa Ferdinand Lassalle ubrzo preminuo, a u novim parlamentarnim izborima liberali i progresivci su osvojili još više mandata nego ranije.⁸⁵ Pomoć za rješavanje unutarnjih pitanja dobit će od krize u Danskoj koja će uskoro uslijediti.

Danska je imala monarhiju koja je temeljena na tradiciji kraljevskog apsolutizma. U revoluciji u Danskoj 1848. godine kralj Fridrik VII. Danski objavio je da će vojvodstva Schleswig i Holstein, koja su već stoljećima spojena, biti uključena u novo kraljevstvo. Problem je bio taj što je vojvodstvo Holstein bilo dio Njemačkog Saveza. Na ovu objavu kralja Danski su nacionalisti u Njemačkoj prosvjedovali i zahtijevali rat koji je u konačnici povela pretežito Pruska i na kraju izgubila.⁸⁶ Ubrzo je uslijedilo primirje, a međunarodnim kongresom 1852. godine u Londonu odlučeno je da Pruska i Austrija trebaju prepoznati integritet Danskog kraljevstva, a Danska se zauzvrat obvezala da neće nikada priključiti vojvodstva k sebi.⁸⁷ Nova kriza nastupila je 15. studenog 1863. godine kada je kralj Danske, Fridrik VII. Danski, umro bez muškog nasljednika. Austrija i male njemačke države, zastupale su da grof od

---

⁸² J. Steinberg, Bismarck: A Life, 197.

⁸³ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 198.

⁸⁴ H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 78.

⁸⁵ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 209.

⁸⁶ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 43., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 210.

⁸⁷ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 43., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 211.

Augustenburga postane novi kralj jer je bio skloniji Njemačkoj, a Danci su bili za Kristijana IX. koji je na kraju i postao kralj.⁸⁸

Odmah po dolasku na vlast, Kristijan IX. potpisao je tekst kojim se vojvodstvo Schleswig pripaja Danskoj. Njemački Savez upozorio je Dansku da se drži dogovora iz 1852. godine, ali bilo je prekasno jer je Bismarck ovom objavom dobio ono što je tražio, povod za rat kojim bi po mogućnosti oba vojvodstva anektirao. Njegov prvi potez bio je osigurati dogovor s Austrijom kako bi obranili prijašnji dogovor oko nasljeđa i statusa vojvodstva Schleswig i Holstein. Dana 28. studenog Pruska i Austrija poslale su notu Danskoj u kojoj odbijaju danske poteze.⁸⁹ Ubrzo nakon toga vojska Austrije, Pruske, Hannovera i Saske ušle su u Holstein, a Danci su, povučeni nacionalnim nabojem također ušli u Holstein i time je rat bio neizbježan. Borbe su započele 1. veljače 1864. kada je Pruska vojska ušla u Schleswig.⁹⁰

Vojska Pruske i Austrije okupirale su većinu Schleswiga bez ozbiljne borbe što je bio problem jer im je bila potrebna vojna pobjeda kako bi imali dobru poziciju za pregovaranje prilikom mirovnih pregovora, stoga su krenuli dublje u Dansku. Velika Britanija promatrala je događaje u Danskoj i nije se htjela uključiti, a Napoleon III. uključenjem bi riskirao rat protiv Pruske i Austrije.⁹¹ Pruska vojska je osvojila Düppel i time osigurala određenu poziciju za pregovore koji su se na poziv Velike Britanije održavali 20. travnja 1864. godine. Austrijski i pruski izaslanici su na konferenciji jasno dali do znanja da se više ne smatraju vezanim za Londonski ugovor i predložili su novi ustavni dogovor prema kojem bi vojvodstva Schleswig i Holstein mogla biti vezana uz Dansku krunu personalnom unijom, ali Danci su odbili taj prijedlog.⁹² Zbog danske odbijenice rat se nastavio i trajao je sve dok danska vlada konačno nije popustila i zatražila primirje. Mirom u Beču, kralj Danske se odriče prava na vojvodstva Schleswig – Holstein u korist Austrije i Pruske; Pruska je anektirala Schleswig, a Austrija je trebala Holstein, no, vlast u Austriji je bila nezadovoljna zbog toga što su zadržali za njih beznačajan Holstein koji se nalazio stotinama kilometara od njihovih teritorija.⁹³ Bismarck je uspio pomoću svoje strategije i koristeći posljedice Krimskog rata držati velike sile po strani u ratu protiv Danske.⁹⁴ Austrija će pokušati u narednim godinama riješiti problem vojvodstva na način da ono bude što povoljnije za njih što će omogućiti Bismarcku da to pitanje pretvori u otvoreni sukob.

---

⁸⁸ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 43, 44., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 210, 211.

⁸⁹ U. Dirlmeier, *Povijest Njemačke*, 178., H. Kissinger, *Diplomacija*, 97., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 217.

⁹⁰ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 43, 44, 45., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 211, 212, 213.

⁹¹ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 217.

⁹² A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 46.

⁹³ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 223, 226.

⁹⁴ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 79.

5.2. NJEMAČKI SAVEZ ODLAZI U POVIJEST

Na početku 1865. godine tenzije su rasle između Pruske i Austrije zbog nezadovoljstva Austrije pitanjem vojvodstva Schleswig i Holstein. Bismarck nije pridonosio smirivanju tenzija, već, upravo suprotno, dodatno je zaoštravao situaciju. Tako je u veljači donio odluku da će Pruska vojska ostati u Schleswigu i da će oba vojvodstva pridružiti Zollvereinu, carinskoj uniji iz koje su Habsburgovci bili isključeni.⁹⁵ Glavni problem bio je taj da Austrija nije bila zadovoljna kako je riješeno pitanje vojvodstva; oni nisu bili za aneksiju, nego da vojvodstva imaju autonomiju, ali i da budu priključene Njemačkom Savezu. Austrijska delegacija je stoga 27. srpnja, predvođena grofom Blomeom došla u Bad Gastein kako bi probali dogovoriti rješenje po pitanju vojvodstva. Dok se austrijska strana nadala okončanju pitanja Holsteina i Schleswiga, Bismarck je već odlučio da će ovu krizu iskoristiti kako bi napokon okončao podređenost Pruske Austriji i samim time dokinuo poredak Bečkog kongresa iz 1814./1815. godine.⁹⁶

Dogovor koji je sklopljen 14. kolovoza sadržavao je isto ono rješenje za koje se Bismarck zalagao, Holstein pripada Austriji, a Schleswig Pruskoj.⁹⁷ Otto von Bismarck odlučio se definitivno za rat kada je uspio osigurati financijska sredstva te je čekao trenutak kada će mu austrijski ministar vanjskih poslova Mensdorff dati povod za ratni sukob.⁹⁸ Koliko je ovaj rat bio važan za Bismarcka pokazuje i činjenica da je 8. travnja sklopio savez s Italijom koji obvezuje Italiju da se uključi u ratni sukob, ukoliko će do njega doći u roku 90 dana.⁹⁹ Austrija nije mogla računati na pomoć Rusije zbog epizode u Krimskom ratu te je jedina pomoć mogla stići iz Francuske. Napoleon III. nije znao treba li poduprijeti Prusku i zauzvrat tražiti kompenzaciju u obliku teritorija ili pak pomoći Austriji da se održi ravnoteža snaga.¹⁰⁰ Napoleon III. je svojom neodlučnošću zapravo htio potaknuti rat između Pruske i Austrije jer je bio siguran u poraz Pruske. Napoleon III. je tražio da Pruska ponudi nadoknadu u obliku teritorija na zapadu i da u budućem njemačkom uređenju Francuska bude pokrovitelj južnonjemačkih država s Austrijom, a Pruska bi se mogla ujediniti sa sjevernonjemačkim

---

⁹⁵ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 47., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 227.

⁹⁶ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 48., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 232, 233.

⁹⁷ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 233.

⁹⁸ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 238.

⁹⁹ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 49., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 241., H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 78.

¹⁰⁰ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 244.

državama.¹⁰¹ Francuska i Napoleon III. mogli su spriječiti poraz Austrije, ali nisu. Napoleon III., kao što ćemo vidjeti, je pogriješio u svojoj prognozi i to nedjelovanje će ga koštati jer će upravo Pruska postati novi vodeći akter međunarodnog poretka.¹⁰² Vremena za odluku ionako više nije bilo jer je ubrzo Bismarck dobio priliku koju je tražio. Mensdorff je tražio od Savezne skupštine da intervenira oko pitanja Holsteina i time je u očima Bismarcka prekršio dogovor iz Bad Gasteina. Bismarck je pod svaku cijenu htio poraziti Austriju, a navodno kršenje sporazuma iz Bad Gasteina će poslužiti kao *casus belli*. Da je Bismarck već bio spreman za rat govori i to što je Pruska i prije kršenja sporazuma mobilizirala 330 000 vojnika.¹⁰³

Rat između Austrije i Pruske bio je neizbježan. Bismarck je 10. lipnja predstavio njemačkim državama tekst o novom saveznom ustavu, prema kojem bi Austrija bila isključena iz saveza i u kojem se spominje zasnivanje Donjeg doma na temelju općeg biračkog prava.¹⁰⁴ Isti dan je i započeo vojni sukob. Mnogobrojnija pruska vojska prvo je ušla u Holstein, a zatim je krenula prema Hannoveru, Saskoj i Hessen–Kasselu.¹⁰⁵ Pruska vojska bila je modernija i bolje opremljena, a predvodio ju je proslavljeni general Helmuth von Moltke. Najznačajnija i odlučujuća bitka dogodila se kod Königgratza gdje je Pruska odnijela pobjedu nad nemoćnom austrijskom vojskom¹⁰⁶ Tako je u Nikolsburgu 26. srpnja 1866. godine sklopljeno primirje prema kojem se Austrija morala povući iz udruženja njemačkih država, morala je priznati formiranje federacije Sjevernonjemačkih država pod vodstvom Pruske i platiti ratnu odštetu u iznosu od 40 milijuna talira.¹⁰⁷ Osim toga, Hannoversko kraljevstvo izgubilo je neovisnost kao i vojvodstva Nassau, Hessen–Kassel i grad Frankfurt.¹⁰⁸

Pruskom pobjedom 1866. odnosno raspadom Njemačkog saveza i eliminiranjem Austrije stvoreni su temelji za osnivanje Malonjemačkog carstva 1871. godine, a istim tim događajima je 1866. Pruskoj omogućena teritorijalna zaokruženost i status najjače pojedinačne njemačke zemlje.¹⁰⁹ Pruska je u novom Sjevernonjemačkom savezu sastavljenim od 22 male i srednje države sjeverno od Majne imala hegemonistički položaj u smislu politike, vojske i

---

¹⁰¹ H. Kissinger, *Diplomacija*, 100.

¹⁰² H. Kissinger, *Diplomacija*, 101., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 52.

¹⁰³ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 50, 51., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 246.

¹⁰⁴ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 246.

¹⁰⁵ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 251.

¹⁰⁶ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 51., J. Steinberg, *Bismarck: A Life* 252., U. Dirlmeier, *Povijest Njemačke*, 178.

¹⁰⁷ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 256.

¹⁰⁸ H. Kissinger, *Diplomacija*, 102., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 256.

¹⁰⁹ J. Bleicken, *Povijest svijeta*, 583., H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 79., U. Dirlmeier, *Povijest Njemačke*, 178.

gospodarstva, kojeg će zadržati i u općenjemačkoj državi.¹¹⁰ Južnonjemačke države poput Badena, Bavarske i Württemberga svoju su nezavisnost platile sporazumom s Pruskom, prema kojem bi u slučaju rata s vanjskom silom stavili svoje oružane snage pod prusko vojno vodstvo.¹¹¹ Tako je Otto von Bismarck dvjema vanjskim krizama promijenio odnos snaga u Europi; rekao je što će učiniti i kako će to učiniti godinama prije i to je učinio.¹¹² U unutrašnjim političkim pitanjima također je postigao pobjedu. Mnogi liberali su priznali pogrešku s obzirom na svoje prijašnje stavove; Bismarck je pobijedio, kako su ju mnogi vidjeli, neoapsolutističku i katoličku Austriju, što su liberali smatrali progresivnim. Tako je krajnji cilj, vojna reforma bila konačno odobrena u parlamentu. Liberali će biti njegovi saveznici i partneri sve do 1878. godine.¹¹³ S tim pobjedama Bismarck će u narednim godinama pripremati konačno i dugo iščekivano ujedinjenje Njemačke.

5.3. EMSKA DEPEŠA

Otto von Bismarck održao je govor prilikom dolaska na vlast 1862. godine u kojem je istaknuo da će se pitanja današnjice rješavati krvlju i željezom i to je ispunio. Osigurao je Pruskoj snažan međunarodni položaj koji će, potaknut jednim događajem postati još jači. Biti će to kriza u Španjolskoj pomoću koje će transformirati europsku povijest. Španjolski su generali 1868. godine zbacili kraljicu Isabellu II. te će umjesto nje tražiti novog kandidata za krunu.¹¹⁴ Čim je saznao za događanja u Španjolskoj, Bismarck je obavijestio njemačko veleposlanstvo u Španjolskoj da bi bilo dobro ako se španjolsko pitanje ne bi riješilo ili barem da ne bude riješeno u korist Napoleona III. i Francuske.¹¹⁵ Bismarck je nakon rata s Austrijom često koristio taktiku zastrašivanja južnonjemačkih zemalja na način da postoji mogućnost saveza Francuske i Pruske; stoga su južnonjemačke zemlje, zbog mogućnosti saveza Pariza i Berlina pokušavale biti što bliže Pruskoj.¹¹⁶

---

¹¹⁰ J. Bleicken, *Povijest svijeta*, 583., H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 79., H. Kissinger, *Diplomacija*, 102., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 53.

¹¹¹ H. Kissinger, *Diplomacija*, 102.

¹¹² J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 253.

¹¹³ U. Dirlmeier, *Povijest Njemačke*, 178., J. Steinberg, *Bismarck, A Life*, 259.

¹¹⁴ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 80., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 70., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 280, 281.,

¹¹⁵ H. Kissinger, *Diplomacija*, 103., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 280, 281.

¹¹⁶ U. Dirlmeier, *Povijest Njemačke*, 180., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 70., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 122, 123.

Španjolci su se nakon dužeg konzultiranja odlučili za svog budućeg monarha, bio je to Leopold von Hohenzollern – Sigmaringen, pripadnik katoličke pruske kraljevske obitelji.¹¹⁷ Španjolski dužnosnici su nakon odabiranja svog kandidata osobno došli u veljači 1870. godine u Düsseldorf u rezidenciju Leopoldovog oca, Karl Antona. Taj posjet se nije svidio Karl Antonu zbog straha od mogućeg prosvjeda u Europi koja je prema njegovom gledištu bila izrazito antipruska. Španjolci su svejedno došli s formalnim pismom upućenom kralju Vilimu I., Bismarcku i samom Leopoldu u kojem stoji ponuda španjolske krune. Bez obzira na stavove Karl Antona, kralj Vilim I. je bio taj koji je odlučivao, a on je bio protiv tog prijedloga, a Bismarck je kao i mnogo puta ranije imao potpuno drugačije mišljenje.¹¹⁸

Kako je kralj Vilim I. bio protiv tog imenovanja, princ Karl Anton i princ Leopold, su 20. travnja dali do znanja Madridu da više nisu zainteresirani za ponudu. Bismarck je jasno bio jako nezadovoljan tim razvojem događaja te je odlučio kao i puno puta ranije, svojim metodama obrnuti situaciju. Prvo je 21. svibnja rekao Karl Antonu da je uspio promijeniti mišljenje kralja i onda se povukao na svoje imanje u Varzin kako bi dao vremena obitelji Hohenzollern – Sigmaringen da odluče o daljnim postupcima.¹¹⁹ Leopold, koji je mislio da je Vilim I. prihvatio ponudu Španjolske, poslao je pismo u Madrid 19. lipnja u kojem navodi da prihvaća krunu.¹²⁰ Pismo koje potvrđuje prihvaćanje krune bilo je objavljeno 2. srpnja i očekivano, Francuska je bila izrazito nezadovoljna, do te mjere da su čak bili spremni objaviti rat Pruskoj. Hohenzollern na španjolskom prijestolju značio bi promjenu snaga u Europi i opasnost za Francusku.¹²¹

Zbog te objave grof Benedetti, francuski ambasador u Pruskoj došao je 9. srpnja u Bad Ems kako bi od Vilima I. dobio direktne informacije o slučaju. Kralj Vilim I., nezadovoljan razvojem situacije poslao je pismo Karl Antonu u kojem mu savjetuje da nagovori sina da javno povuče svoje ime kao kralja Španjolske, što je Leopold i učinio već 12. srpnja.¹²² Kako u to vrijeme nisu postojala komunikacijska sredstva kao danas, Bismarck koji je bio u Varzinu nije znao što se dogodilo, a kada se vratio i saznao što se dogodilo ponudio je ostavku jer je

---

¹¹⁷ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 281.

¹¹⁸ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 283.

¹¹⁹ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 72.

¹²⁰ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 285.

¹²¹ U. Dirlmeier, Povijest Njemačke, 180., H. Schuzle, Kratka njemačka povijest, 80., A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 71., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 285.

¹²² A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 72., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 286.

ovo za njega bilo poniženje. Kralj je odbio pismo ostavke, a ovakva pisma ostavke u budućnosti će postati sve češća.¹²³

Duc de Gramont, ministar vanjskih poslova Francuske, nakon ove diplomatske pobjede trebao je biti zadovoljan, no, on je tražio još više, zapravo tražio je stvar koja nije bila realna što će se na kraju pokazati kobnim. Da je kojim slučajem prihvatio ovaj diplomatski trijumf, pitanje je da li bi došlo do ujedinjenja Njemačke.¹²⁴ Duc de Gramont je zapovijedio ambasadoru u Bad Emsu, grofu Benedettiju da ishodi od kralja obećanje kako Pruska neće poduzimati slične akcije u budućnosti. Kako je taj događaj traženja obećanja od kralja izgledao bilo je opisano u telegramu kojeg je Bismarck, u društvu s Moltkeom i von Roonom, dobio 13. srpnja. U tom telegramu je opisano kako je ambasador zahtijevao od kralja da obeća da se nešto slično neće ponoviti. Kralj je bio povrijeđen ovakvim istupom te je rekao ambasadoru da ne može davati obećanja i potom je odbio novi razgovor s ambasadorom.¹²⁵ Bismarck je ponovno, kao i u slučaju Danske i Austrije, dočekaog pogrešku koju je mogao iskoristiti. Uzeo je olovku i prepravio je telegram koji je dobio od kralja kako bi zvučao uvredljivije. U izvornom je tekstu kralj napisao da je "*pustio ambasadora (Benedettija) da mu se preko kraljevog pomoćnika kaže da je primio potvrdu od princa (Leopolda) koju je Benedetti već dobio iz Pariza i da kralj više nema što reći ambasadoru.*" U Bismarckovoj je verziji, koju je objavio u novinama 13. srpnja glasilo: "*Njegovo veličanstvo Kralj je nakon toga odbio primiti francuskog veleposlanika i obavijestio ga preko pomoćnika da Njegovo veličanstvo više nije imalo što komunicirati s ambasadorom.*"¹²⁶

Ovakvo diplomatsko poniženje Francuska nije mogla dopustiti te je 14. srpnja 1870. objavila mobilizaciju, a potom i rat 19. srpnja. Bismarckova "*Emska depeša*" natjerala je Napoleona III. da uđe u rat, iako dokazi upućuju da je Francuska odlučila ići u rat još i ranije, nakon objave o prihvaćanju krune Leopolda.¹²⁷ Pruska vojska imala je svježeg iskustva iz rata 1866. godine te je bila spremna; 300 000 vojnika, među kojima je bilo vojnika južnonjemačkih zemalja, ušlo je 30. srpnja u Mainz i bilo spremno prijeći granicu s Francuskom.¹²⁸ Rat je počeo loše za Francusku, iako su imali bolje naoružanje od Pruske; izgubili su u bitci kod Wissenbourga i Spicherna. Zatim su se poražene francuske snage okupile u Metz u te je

---

¹²³ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 287.

¹²⁴ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 287, 288.

¹²⁵ H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 80., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 288.

¹²⁶ H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 80., A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 73., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 288.

¹²⁷ U. Dirlmeier, Povijest Njemačke, 180., povijest svijeta 584., H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 80., H. Kissinger, Diplomacija, 103., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 289.

¹²⁸ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 290.

uslijedila najveća bitka rata, bitka kod Gravelotte – St – Privat. Pruska vojska imala je 180 000 vojnika, a francuska 112 000.¹²⁹ U rat se uključio i sam Napoleon III. koji je s vojskom krenuo sa sjevera Francuske kako bi okružio Pruse, ali 2. rujna ih je u Sedanu Moltke uhvatio, porazio i zarobio Napoleona.

Na vijest o padu Napoleona u Parizu su nastali nemiri i kao rezultat proglašena je republika 4. rujna 1870. godine. Francuzi su uspostavili vladu nacionalne države i odbili su sklopiti primirje. Tako se u narednom periodu Pruska morala suočiti s gerilskim ratom protiv Francuza.¹³⁰ Prusi su nakon pobjede kod Sedana i Metza odlučili riješiti gerilski rat bombardiranjem Pariza 4. siječnja 1871., a usporedno su premjestili ured u Versailles.¹³¹ Rat je praktički bio gotov i bilo je pitanje vremena kada će Francuzi zatražiti primirje. U međuvremenu je 18. siječnja u Dvorani ogledala u Versaillesu bavarski kralj Ludwig II., predvodnik njemačkih kneževa, imenovao kralja Vilima I. za njemačkog cara čime je stvoreno Njemačko Carstvo.¹³² Francuzi su 23. siječnja došli u Versailles kako bi potpisali kapitulaciju i dogovorili primirje.¹³³ Primirje čije je sklapanje Bismarck sam preuzeo na sebe kako bi Francuskoj postavio što teže uvjete potpisano je 26. veljače 1871. Versaillesu. Francuska je morala platiti 5 milijuna franaka i odreći se pokrajina Alsace i Lorraine.¹³⁴

Pruska pobjeda sada je bila konačna. Novom Njemačkom Carstvu je 16. travnja Reichstag odobrio novi ustav čime je završena prva faza Bismarckove velike karijere. Genijalni državnik preobrazio je europsku politiku i ujedinio Njemačku za osam i pol godina, a učinio je to pomoću svoje sposobnosti vladanja nad drugima i Realpolitik.¹³⁵ Njemački Reich, onakav kakav je nastao 1871. godine predstavljao je kontinuitet s Brandenburško - Pruskom državom u kojoj su porezi, činovništvo, privreda i društvo bili usmjereni oko vojske.¹³⁶ Drugim riječima, Njemačko je Carstvo bilo konstitucionalna monarhija skrojena prema ličnosti državnog kancelara Bismarcka. Prava državne vlasti bila su velika, a s druge strane prava i mogućnosti naroda zastupljenog u Reichstagu bila su manja nego u drugim zemljama zapada. Zbog toga je Carstvo, već po samom načinu svog postanka, bilo opterećeno nekim dvojbenim kompromisima između monarhijske vlasti s jedne strane i građanskog društva s

---

¹²⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 292.

¹³⁰ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 75., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 292, 293.

¹³¹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 302.

¹³² U. Dirlmeier, Povijest Njemačke, 180., H. Kissinger, Diplomacija, 103., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 305.

¹³³ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 80., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 310.

¹³⁴ H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 80., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 310.

¹³⁵ J. Steineberg, Bismarck: A Life, 311.

¹³⁶ F. Fišer, Savez Elita, 63.

druge strane.¹³⁷ Njemačka zbog svoje povijesti nije mogla napustiti ideju Reicha - želja za granicama istovjetnim granicama njezine narodnosti su nešto što joj je povijest oduzela.¹³⁸

VI. BISMARCK KAO KANCELAR DO 1890. GODINE

6.1. KULTURKAMPF

Ujedinjenje Njemačke, s jedne strane označava kraj prvog dijela Bismarckove karijere, a s druge strane, predstavlja početak drugog, zamršenijeg dijela. Zadatak će mu u idućim godinama biti kako sačuvati Carstvo i učiniti ga djelotvornim i konkurentnim.¹³⁹ Između 1871. i 1914. godine Njemačko Carstvo postat će ekonomska velesila i prestići će svoje kontinentalne konkurente. Novo Carstvo postati će i prijatnija Velikoj Britaniji u gospodarskom pogledu, ali i u znanosti, tehnologiji, kemijskoj industriji, metalurgiji. Do 1914. godine imati će najjaču kopnenu vojsku i drugu najveću mornaricu.¹⁴⁰ Sve to je omogućeno je mirom koji će trajati određeno vrijeme, a dotle će Bismarck u vanjskoj politici gledati kako oživiti saveze s Austrijom i Rusijom i onda, u konačnici, probati sklopiti određeni savez s Engleskom.¹⁴¹ U unutarnjoj politici, razdoblje nakon ujedinjenja možemo podijeliti na tri razdoblja: prvo razdoblje, liberalno doba, dovodi do borbe protiv Rimokatoličke crkve i konačnog raskola između Bismarcka i njegovih protestantskih konzervativnih prijatelja. Drugo, velika depresija koja započinje 1873. godine i pogoršava se krajem desetljeća što dovodi do trećeg razdoblja i velikog obrata 1878. godine kada Bismarck odustaje od svojih liberalnih saveznika, sklapa sporazum s Rimokatoličkom crkvom i napada socijalizam.¹⁴²

Prvi izazov će za Bismarcka biti onaj u parlamentu. Potpora katoličkom centru i liberalima postajat će sve veća, a potpora konzervativcima sve slabija čime će Bismarck biti u opasnosti

---

¹³⁷ J. Bleicken, Povijest svijeta, 584., H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 86.

¹³⁸ H. Plessner, Zakašnjela nacija: o političkoj zavodljivosti građanskog duha, 44.

¹³⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 312.

¹⁴⁰ J. Steinberg, Bismarck, A Life, 313.

¹⁴¹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 314.

¹⁴² J. Steinberg, Bismarck: A Life, 314.

da dva neprijateljska tabora potpuno preuzmu parlament.¹⁴³ Druga kriza koja se pojavila u drugoj fazi Bismarckove karijere počela je još prije završetka francusko-pruskog rata. Pruska pobjeda kod Sedana je uništila Carstvo Napoleona III. i omogućila Kraljevini Italiji da 1870. godine zauzme Rim. Drugim riječima, Bismarckov treći rat je posredno okončao suverenitet rimskog pape nad vječnim gradom. Zbog toga je stranka centra u pruskom donjem domu poslala caru, Vilimu I. molbu, tražeći njegovu podršku u obnovi papine svjetovne moći. Car je odgovorio da Njemačka država neće intervenirati u tuđim sukobima.¹⁴⁴ Papa Pio IX. sazvaio je 1868. godine vatikanski koncil koji je postao kontroverzan za liberale svuda u Europi zbog dogme o papinskoj nepogrešivosti i trajao je do 1870. godine. Tako je i službeno započeo kulturkampf.¹⁴⁵ Talijansko kraljevstvo jasno je izrazilo svoju namjeru učiniti Rim glavnim gradom svoje nove nacionalne države i nametnuti razdvajanje crkve i države. Bitka crkve s državom oko svjetovne moći otvorila je prvi front u kulturkampfu što je dovelo do sukoba u Italiji, Francuskoj, Njemačkoj i Austriji.¹⁴⁶ Bismarck nije mogao pobijediti u borbi protiv stranke centra i rimokatoličkog stanovništva u novoj, ujedinjenoj Njemačkoj u kojoj je bilo puno katolika. Jedini način kako je mogao pobijediti bio je ukinuti opće biračko pravo ili ukinuti ustav.¹⁴⁷

Liberalna država odbacila je sve što je Pio IX. predstavljao. Država je proglasila kao se opredijeljuje za slobodu govora, slobodu vjeroispovijesti, slobodu tiska, odvajanje crkve od države, toleranciju svih vjerskih uvjerenja, slobodu znanstvenog istraživanja, darvinističku teoriju evolucije, sekularno obrazovanje, građanski brak i građanski razvod. Tijekom 1870 – ih u Njemačkoj, Italiji, Švicarskoj, Francuskoj i Austriji, države su branile ove ideje protiv Rimokatoličke crkve. Bio je to rat liberalizma i katolicizma.¹⁴⁸ Bismarck je kao i obično, provodio dvije politike, jednu agresivnu, prema stranci centra, a drugu, opreznu i umjerenu, u postupanju s Vatikanom. U svibnju 1871. godine napisao je njemačkom veleposlaniku u Firenci da upozori talijansku vladu da će njihovi postupci utjecati ne samo na njihove stranke i njihov parlament, već i na stranke sklone katolicizmu izvan granica Italije.¹⁴⁹ Kulturkampf je svugdje nastajao kao problem međunarodnih odnosa, nacionalne solidarnosti i unutarnje

---

¹⁴³ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 315.

¹⁴⁴ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 89., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 316.

¹⁴⁵ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 89., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 275.

¹⁴⁶ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 276., A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 89.

¹⁴⁷ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 91., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 317.

¹⁴⁸ H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 89., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 318., A. J. P. Taylor, Bismarck:

The Man and Statesman, 90.

¹⁴⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 318.

politike. U svakoj zemlji sa značajnim katoličkim stanovništvom trajala je rasprava o karakteru škola, bolnica, ceremonija, vjenčanja i odredbi o razvodu, ukratko, cijeli aparat svakodnevice za katoličke vjernike postao je predmet intenzivne rasprave.¹⁵⁰ Rimska crkva i sve njezine tradicionalne pastoralne i crkvene aktivnosti dovele su u pitanje rastuću snagu, kompetentnost i nametljivost moderne države. Kulturkampf je predstavljao najozbiljniji izazov Bismarckovom autoritetu tijekom ostatka njegove karijere.¹⁵¹ "*Bismarckov pristup u kulturkampfu treba objasniti potpuno realističnim – usuđujem se reći – materijalističkim razumijevanjem koje je u korijenu cijelog njegovog političkog života. Bismarck prezire sve duhovne i moralne poluge u politici. Krv i željezo – materijalistička sredstva moći – to su faktori s kojima se koristi. Radije bi zabranio crkvene i vjerske ideje iz javnog života i pretvorio ih u privredne stvari. Razdvajanje crkve i države, uklanjanje crkve iz školskog sustava i vjeronauka iz škole, to su njegova poznata mišljenja.*"¹⁵²

Za borbu u razdoblju kulturkampfa, Bismarck je 1872. godine zaposlio Adalberta Falka, liberala iz protestantske obitelji kao *kulturministra*. Falkov zadatak bio je da obnovi državna prava naspram crkve i da to učini sa što manje buke. Falk je služio Bismarcku tijekom čitavog kulturkampfa, sastavio je većinu zakona i obranio ih u parlamentu. Falk je vjerovao u državu kao apstraktni entitet. Njih dvojica su o tim pitanjima razgovarali na potpuno različite načine, a mješavina Bismarckove brutalnosti i Falkove konceptualne čistoće nedvojbeno je učinila stvarni napad na njemački katolicizam štetnijim i politički još katastrofalnijim.¹⁵³ Jedan od prvih donesenih zakona bio je onaj da se svećenik kažnjava zatvorom od dvije godine ukoliko bi njegova izjava mogla poremetiti mir.¹⁵⁴ Drugi zakon bio je onaj o zamjenjivanju klerikalnog, državnim nadzorom u svim javnim i privatnim institutima poučavanja.¹⁵⁵ Stranka centra sve je više jačala pod vodstvom karizmatičnog Ludwiga Windthorsta koji je bio konzervativac i koji je jedini mogao parirati Bismarcku. Oni će se glasno boriti protiv Bismarcka i Falka kroz čitavo vrijeme trajanja kulturkampfa.¹⁵⁶ Kulturkampf je pogoršao Bismarckove odnose s njegovim starim prijateljima i naljutio katoličku manjinu u novom Carstvu. Iako je to znao, Bismarck je nastavio borbu.¹⁵⁷

---

¹⁵⁰ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 90., H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 89.

¹⁵¹ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 318, 319.

¹⁵² J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 320.

¹⁵³ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 320, 321.

¹⁵⁴ J. Steineberg, *Bismarck: A Life*, 321.

¹⁵⁵ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 92., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 321.

¹⁵⁶ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 89., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 323.

¹⁵⁷ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 323.

Kulminaciju represivnih zakona predstavljala je 1873. godina i donošenje takozvanih svibanjskih zakona. Prema tim zakonima: 1. budući svećenici su morali biti Nijemci i potpuno obrazovani u njemačkoj gimnaziji ili sveučilištima, 2. samo su njemačke crkvene vlasti mogle imati disciplinske ovlasti nad klerom, a nadzor takve discipline provodit će pokrajinski guverner i kraljevski sud za crkvene poslove i 3. crkvena bi imenovanje trebala dobiti dozvolu od upravitelja provincija. Svećenstvo krivo za nepoštivanje ovih zakona kaznit će se novčanom i zatvorskom kaznom.¹⁵⁸ Windthorst je bio nezadovoljan svibanjskim zakonima te je najavio pasivni otpor protiv njih. Usprkos tim zakonima, Bismarck je doživio poraz, na izborima za Reichstag 1874. godine stranka centra je udvostručila svoje glasove te je osvojila 95 mjesta. Katoličko stanovništvo bilo je ujedinjeno.¹⁵⁹

U veljači 1875. godine Pio IX. izdao je encikliku *Quad Numquam*, o crkvi u Pruskoj o kojoj je izjavio da moraju osvetiti napade na slobodu crkve koja je potisnuta nepravednom snagom.¹⁶⁰ Bismarck je odgovorio s većim pritiskom na katoličke državne službenike i 22. travnja 1875. godine pruski je parlament donio zakon o otkazivanju plaćanja rimokatoličkih biskupija i svećenstva državnim sredstvima, takozvani "*Brotkorbgesetz*."¹⁶¹ Donošenje ovog zakona označilo je kraj aktivne i agresivne faze kulturkampf. Usljedio je zastoj u kojem su biskupi i svećenici pružali pasivni otpor, a država je postupno izgubila volju za primjenom novog zakonodavstva ili čak nadzirati stara. Smrću Pape Pija IX. 1878. godine se zatvorila važna faza u povijesti Rimokatoličke crkve i europske povijesti.¹⁶²

Usred balkanske krize Bismarck je izveo još jednu dramu o ostavci; u ožujku 1877. godine je rekao državnom ministarstvu da je odlučio caru poslati zahtjev za umirovljenjem. Ako bi taj zahtjev bio odbijen, predlagao bi da se zatraži stvaranje potpuno opunomoćenog zamjenika, tako da on bude oslobođen odgovornosti. Ta drama oko umirovljenja i ostavke završena je tako što je Bismarck dobio je od kralja dozvolu da ode na godinu dana.¹⁶³

S krajem agresivne faze kulturkampf Bismarck je odlučio poraziti liberale i uvesti konzervativnije zakone poput odricanja od slobodne trgovine i zaštitnih carina. Car je napravio jednu pogrešku, on je, a ne njegov nasljednik, predvodio veliki prelazak na

---

¹⁵⁸ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 91., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 333, 334.

¹⁵⁹ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 334.

¹⁶⁰ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 347.

¹⁶¹ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 348.

¹⁶² A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 92., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 348.

¹⁶³ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 357.

konzervativizam koji je zamislio Bismarck.¹⁶⁴ Smrću Pape Pija IX. odjednom je Bismarck imao prostora na manevar, mogao se osloboditi liberalne stranke, previše buržoaske i previše parlamentarne u pogledu prava i zastupanja. U Reichstagu je najavio nacionalni monopol na duhan kao privremenu mjeru i korak do državne intervencije i odbacivanja slobodnog tržišta.¹⁶⁵ Uz to novi papa, Lav XIII. uzeo je drugačiji stav prema modernom svijetu od onoga koji je imao Pio IX., te stavove je obznanio u enciklici *Rerum Novarum* iz 1891. godine u kojoj je pozdravio otkrića znanosti i produktivnost industrije, ali je tvrdio da se ljudski rad ne može smatrati samo faktorom proizvodnje. Time je otvorio mogućnost za nov odnos katolika prema svijetu industrijske proizvodnje i njegovim socijalnim problemima. Bismarck je sada imao mogućeg partnera na najvišem nivou crkve, to je bila prva promjena u političkim konstelacijama.¹⁶⁶ U travnju je Bismarck počeo raditi na novom zakonodavstvu za eru u kojoj je mogao raskinuti s liberalima. Na dnevnom redu njegovog plana bilo je rušenje socijaldemokratske partije koja je dobivala sve više glasova i imala je koristi od velike krize. Izradio je zakon koji bi parlamentu dao izuzetne ovlasti za suzbijanje publikacija i organizacija koje se zalažu za socijaldemokratske ciljeve.¹⁶⁷ Bismarckov zakon je Reichstag odbio što je bilo za očekivati jer su većinu imali liberali, ali atentatom na cara Vilima I. koji je bio neuspješan, Bismarck je dobio razlog da zatraži i dobije potvrdu od Krunskog vijeća za raspuštanje Reichstaga.¹⁶⁸ Na novim izborima stranka centra će biti u mogućnosti tvoriti većinu s konzervativcima, kao što će i liberali moći tvoriti većinu sa strankom centra. Na taj način Bismarck je mogao birati između dva bloka kojima će se prikloniti, liberalna prijetnja bila je gotova.¹⁶⁹

Novim rasporedom snaga Bismarck je mogao biti siguran da će Reichstag prihvatiti antisocijalističke zakone, što se naposljetku i dogodilo, ali ne u mjeri u kojoj bi to Bismarck želio jer je vlada morala prihvatiti amandman da će zakon u prvom stupnju trajati samo do rujna 1881. godine. Zakon je sadržavao stroga ograničenja, tako su udruženja koja socijalističkim ili komunističkim aktivnostima namjeravaju srušiti postojeću državu i socijalni poredak zabranjena. Također, zabranjeni su javni skupovi na kojima se zahtijevalo rušenje države i društva, zabranjene su i publikacije koje promiču socijalističke ideje. Jedina "rupa" u

---

¹⁶⁴ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 94., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 349/350.

¹⁶⁵ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 364/365., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 94.

¹⁶⁶ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 365., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 99.

¹⁶⁷ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 89., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 103.

¹⁶⁸ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 366., A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 104.

¹⁶⁹ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 94., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 368.,

zakonu zbog koje je Bismarck bio nezadovoljan bila je ta da su građani i dalje mogli glasati za socijaliste.¹⁷⁰

Potpuni krah liberalizma dogodio se 25. lipnja kada je uz pomoć centrista i konzervativaca donesen zakon o carinama.¹⁷¹ Tako su unutar godinu dana liberali protjerani iz kabineta, doneseni su drakonski zakoni protiv socijaldemokratske partije koji su kršili građanska i politička prava desetaka tisuća ljudi, a carine su zamijenile slobodnu trgovinu.¹⁷²

Liberali su zastupali standardnu zaštitu vladavine zakona, slobodu govora, zaštitu od samovoljnog uhićenja, slobodan izbor vjere, slobodu tiska, slobodu učenja i istraživanja, sve slobode sadržane u pruskom ustavu iz 1850. godine no, Bismarck ih je zanemario i nije ih uvrstio u ustav Reicha 1870. godine. Liberali su u očima Bismarcka krivi za revolucionarne tendencije, ne protiv monarhijskog načela, već protiv tiranije njega samoga. Bismarck je vidio liberalne ideje kao mogućnost da njegova velika moć koju je imao pod tadašnjim kraljem nestane.¹⁷³

U međuvremenu je izbila kriza koja je okončala liberalnu fazu, to je bila faza javnog antisemitizma. Bismarck nije rekao ništa tijekom cijele krize. Odgovaralo mu je što je antisemitizam potkopavao njegove neprijatelje. Windthorst je iznova i iznova govorio da treba osuditi antisemitizam, a Bismarck je kao i mnogi, držao da Židov ne može biti Nijemac. Bismarck je bio koncentriran da uništi njemački liberalizam, pravog neprijatelja Njemačke, a ako bi putem stradali Židovi, a što se tiče Bismarcka, neka tako i bude.¹⁷⁴

U siječnju 1882. godine je parlament koji je ponovno počeo zasjedati nakon novih izbora u kojem je konzervativna stranka praktički nestala, a profitirali su liberali i stranka centra, stavio naglasak na jednu važnu stavku, prijateljske odnose sa sadašnjim vrhovnim poglavarom katoličke crkve i uspostavljanje diplomatskih odnosa s rimskom kurijom. Također je parlament raspravljao o zakonu o diskreciji koji će omogućiti pomilovanje izgnanih biskupa, ukinuti obvezu za svećenice da polože ispit njemačke kulture, također, ukinuo bi se zakon o obveznom obavještanju pruske države o imenovanju novog svećenstva. Razlog za ta popuštanja bio je taj što je Bismarck trebao većinu u parlamentu koju nije mogao imati bez katolika, a rezultat je slabe zastupljenosti konzervativne stranke.¹⁷⁵

---

¹⁷⁰ J. Steinberg, Bismarck: A life, 375., A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 104.

¹⁷¹ A. J. P. Taylor: Bismarck: The Man and Statesman, 94., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 377.

¹⁷² J. Steinberg, Bismarck: A life, 385.

¹⁷³ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 385.

¹⁷⁴ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 388, 396,398.

¹⁷⁵ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 411.

Bismarck je bio primoran priznati poraz. U ožujku 1882. godine odbacio je zakon kojim se mora obavijestiti prusku državu o imenovanju svećenika. Posljednji aparati progona Katoličke crkve tako su počeli nestajati. Ludwig Windthorst, vođa stranke centra, tako je postao jedna od rijetkih osoba koja je uspjela nadmašiti Bismarcka.¹⁷⁶ Potpuna pobjeda dogodila se 24. travnja kada su ponovno uspostavljeni diplomatski odnosi između Njemačke i Vatikana, a dan poslije ukinut je i posljednji zakon falkovog sistema, onaj o uključivanju države u život svećenika i katoličke crkve.¹⁷⁷

Kao što sam ranije naveo, Bismarck je uspio donijeti antisocijalističke zakone, ali nije bio zadovoljan time da su birači i dalje mogli glasovati za zastupnike socijaldemokratske partije, pa su tako na izborima dobivali sve više glasova. Bismarck je znao da potpora socijaldemokratima dolazi od najnižih staleža društva, to je već znao kada je sklapao dogovore s Ferdinandom Lassalleom, pa se umjesto represivnih mjera odlučio donijeti zakone kojima će dobiti naklonost onih siromašnijih i radnika. Temeljem toga Bismarck je 1883. godine pokrenuo prvi dio novog zakonodavstva o socijalnoj skrbi, osiguranju od nezgoda i zdravstvenog osiguranja.¹⁷⁸ Bismarck nije bio liberal, ali je mogao učiniti ono što su liberalne demokracije smatrale prevelikim dosegom, a to je staviti državu u položaj jamca pravde za siromašne. Tijekom 1880-ih Bismarck je dovršio mrežu socijalnog osiguranja uspostavljanjem sustava osiguranja od nezgoda kojeg je Reichstag prihvatio 27. lipnja 1884. godine i zakona za invalidsko osiguranje 1889. godine. Državni sustav socijalnog osiguranja dao je Njemačkoj prvu modernu socijalnu sigurnosnu mrežu u svijetu i dalje je dio suvremenog njemačkog sustava socijalne sigurnosti, što je značajno postignuće i u potpunosti Bismarckovo djelo.¹⁷⁹

Usprkos tim zakonima, njegove pobjede u unutarnjim i vanjskim poslovima počivale su na nestabilnim temeljima koji će se uskoro promijeniti. U idućim godinama Bismarck neće moći zaustaviti jačanje stranke centra i socijaldemokratske partije. Bismarckovi neprijatelji kontrolirati će parlament, a njegov sustav unutarnje i vanjske politike uskoro će prestati funkcionirati.¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 412.

¹⁷⁷ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 413.

¹⁷⁸ H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 89., J. Steinberg, Bismarck: A life, 417.

¹⁷⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 417.

¹⁸⁰ H. Schulze, Kratka njemačka povijest, 89.

6.2. DIPLOMACIJA

Ujedinjenjem Njemačke bitno se mijenja diplomatska situacija u Europi. Njemačka je postala najjača zemlja kontinentalne Europe, a kako se nalazila u središtu, bila je pod prijetnjom da se nađe u okruženju neke neprijateljske koalicije.¹⁸¹ Stoga je glavni zadatak Bismarcka bio zaštititi Njemačku od koalicije svih njezini istočnih i zapadnih susjeda i sukladno tome sklopiti saveze koji će Njemačkoj osigurati mir.¹⁸² O kakvom zamršenom poslu se zapravo radilo govori sljedeći odjeljak: "*Bismarck je jednom prilikom rekao kako u kombinaciji od pet igrača po mogućnosti treba biti na onoj strani gdje ih ima tri. No, od pet velesila Francuska je bila neprijatelj, Velika Britanija nedostupna zbog svoje politike izolacije, a Rusija ambivalentna zbog sukoba s Austrijom, za takvu skupinu od tri člana Njemačkoj je bio potreban savez i s Rusijom i s Austrijom.*"¹⁸³ Očigledno je da je Bismarck jedini koji bi pokušao balansirati između dvije potpuno suprotstavljene sile. Tako je 1872. godine krenuo sa zadatkom poboljšanja odnosa s Austrijom. Predložio je konferenciju u Berlinu kojoj bi nazočio Vilim I., na temu borbe protiv socijalizma i terorizma na koju se prvo odazvao Franjo Josip I., a zatim kako ne bio zaknut, odazvao se i ruski car Aleksandar II.¹⁸⁴

Posjet tri cara protekao je izuzetno dobro. Uspostavila se zajednička vanjskopolitička ideja za koju je bio zaslužan Bismarck. On je oduvijek podržavao rusku vezu od kada je bio u ambasadi u St. Petersburgu, nikada nije zaboravio koliko je uspjeh njega i Pruske ovisio o ruskoj podršci.¹⁸⁵ Taj sastanak u Berlinu je bio početak onoga što je formalno potpisano 22. listopada 1873. godine, a poznato je kao Savez triju careva.¹⁸⁶ Dugoročno se pokušaj držanja dviju velikih istočnih sila pokazao nemogućim. Sporo, ali neprestano propadanje Osmanskog Carstva uvuklo je Austro – Ugarsku Monarhiju na područje Balkana, područje u kojem će postati konkurencija Rusiji. Balkan i pravoslavna kraljevska Srbija i Bugarska bili su područje ruskih interesa, ruski car vidio je sebe kao zaštitinika balkanskih Slavena.¹⁸⁷ Bismarcku je Savez triju careva dao barem privremeni mir jer je tim savezom izbjegao izbor između Austrije i Rusije i istovremeno stavio Francusku u izolaciju. Da je Bismarck svojom vanjskom politikom sprječavao prirodni savez Rusije i Francuske vidljivo je iz činjenice da će

---

¹⁸¹ H. Kissinger, Diplomacija, 120.

¹⁸² H. Kissinger, Diplomacija, 121., J. Bleicken, Povijest Svijeta III. dio, 597.

¹⁸³ H. Kissinger, Diplomacija, 122.

¹⁸⁴ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 327.

¹⁸⁵ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 328.

¹⁸⁶ H. Kissinger, Diplomacija, 128., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 328.

¹⁸⁷ H. Kissinger, Diplomacija, 121., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 329.

nakon odlaska Bismarcka, Rusija odbiti potpisati novi savez, a niti jedan Bismarckov nasljednik neće biti u stanju ponoviti briljantna vanjskopolitička rješenja.¹⁸⁸

Prilikom krize na Balkanu 1877. kada Rusi objavljuju rat Osmanskom Carstvu Bismarck piše poznati *Diktat* u kojem daje svoj pregled zadovoljavajućeg ishoda balkanske krize za Njemačku: (1.) rivalstvo Austrije i Rusije oko istoka, (2.) okolnost u kojoj Rusiji treba savez s Pruskom koja bi pritom zauzela defanzivnu poziciju na Orijentu, (3.) status quo između Engleske i Rusije, (4.) podjela u Engleskoj oko Egipta i odvajanje Mediterana od Francuske, (5.) odnosi između Austrije i Rusije koji ne dopuštaju antinjemačke saveze.¹⁸⁹ Ovaj diktat nudi najdetaljniji prikaz Bismarckove vanjske politike i može se reći da objašnjava sve veću složenost formalnih saveza koje je Bismarck sklopio ili pokušavao sklopiti 70 – ih i 80 – ih godina. Ipak, ova njegova shema će se pokazati neuspješnom samo godinu dana nakon što se pokušala primijeniti.¹⁹⁰ U veljači 1878. godine objavio je da namjerava riješiti sva nerješena pitanja preostala od Rusko-turskog rata, sazivajući konferenciju u Berlinu. Rezultati te konferencije su između ostalog bili oduzimanje mnoštva ruskih dobitaka iz rata što će Ruse potaknuti da za to krive jedino Bismarcka. Do 1890. ideja koju je Bismarck iznio u *Diktatu* nije uspjela, a prvo što su Bismarckovi nasljednici učinili jest odbili ugovor o reosiguranju iz 1887. koji je Bismarck u tajnosti pregovarao s Rusima nakon raspada Saveza triju careva iste godine.¹⁹¹ Postavlja se pitanje je li Bismarck razumio novu poziciju Njemačke u Europi. Ako je Njemačka postala najjača kontinentalna država Europe, pitanje je da li su joj trebali tajni sporazumi?¹⁹²

Bismarck je sam vodio Berlinski kongres. Preuredio je jugoistočnu Europu, izbjegao rat i povećao svoj ugled i ugled Njemačkog Carstva. No, na kraju se odlučio ne podržati Rusiju kako bi održao svoju nepristranost što će rezultirati savezom s Austrijom protiv Rusije 24. rujna 1879. Znao je da je Berlinskim kongresom izgubio na blagonaklonosti Rusije te je ovim tajnim savezom s Austrijom osigurao barem jednog saveznika, a 1887. osigurati će i drugoga, Italiju.¹⁹³

Nakon Berlinskog se kongresa 1884. i 1885. godine bavio pitanjem kolonizacije. Postojala je ideja da bi kolonije mogle osigurati zaštićeno tržište njemačke robe i donositi jeftine sirovine

---

¹⁸⁸ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 329.

¹⁸⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 355.

¹⁹⁰ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 355. 356.

¹⁹¹ H. Kissinger, Diplomacija, 137, 138., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 356.,.

¹⁹² J. Steinberg, Bismarck: A Life, 359.

¹⁹³ J. Bleicken, Povijest Svijeta III. dio, 597., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 387, 424.

1884. i 1885. godine. Tako je 24. travnja 1894. godine Njemački Reich proširio zaštitu nad jugozapadnom Afrikom (današnja Namibija), Togolandom, njemačkom istočnom Afrikom (današnja Tanzanija) i nekim otocima Tihog oceana.¹⁹⁴ U međuvremenu se jaz između Austrije i Rusije proširio do te mjere da Rusija više neće obnavljati ugovor oko Saveza triju careva što će potaknuti Bismarcka da 1887. sklopi tajni, već spomenuti sporazum o reosiguranju s Rusijom. U tom sporazumu je Bismarck obećao dati moralnu i diplomatsku podršku za sve mjere koje Rusija smatra potrebnim za obranu stranog ulaza u Crno more.¹⁹⁵ Bismarck je tako sklopio tajne saveze i s Austrijom i s Rusijom, uspio je osigurati mir Pruskoj, ali nakon njegovog odlaska Pruska neće imati osobu koja će moći održavati te saveze. Uskoro će se složiti koalicija protiv Pruske.¹⁹⁶

6.3. KRAJ KARIJERE

Druga faza Bismarckove karijere je kao što smo vidjeli bila izrazito burna. U unutarnjoj politici najvažnija su bila tri događaja koja su obilježila cijelo razdoblje od 1871. do 1888. godine., a u dva od ta tri događaja Bismarck je morao priznati poraz; bili su to kulturkampf, odnosno antisocijalistički zakoni i javni antisemitizam. U vanjskoj politici je Bismarck pokušavao sklopiti saveze na sve strane kako bi osigurao Pruskoj sigurnost, ali kao što smo vidjeli situacija u Europi se bitno promijenila i Bismarck više nije mogao kontrolirati diplomatske tokove. Pod takvom situacijom došli smo u 1888. godinu, koja označava početak kraja Bismarcka kao kancelara Njemačke.

U 1888. godini umro je car Njemačke i kralj Pruske Vilim I., nekoliko tjedana prije 91 rođendana. Stari je kralj više od dvadeset i pet godina podržavao Bismarcka, odobravao njegov rad i politiku, iako se Bismarck ponekad ponašao iracionalno i radio iza leđa kralju.¹⁹⁷ Vilim je 1859. godine postao regent malog, ne baš moćnog njemačkog kraljevstva, a u trenutku njegove smrti to kraljevstvo je postalo najveća i najmoćnija država Europe. Njegove dvije najbolje odluke koje su zauvijek promijenile povijest bile su imenovanje Helmutha von Moltkea da zapovijeda pruskom vojskom i imenovanje Bismarcka da vodi njegovu državu.¹⁹⁸ Da bi stvar još bila gora Vilimov sin Fridrik III. umro je 15. 6. 1888., pa je car postao 29-

---

¹⁹⁴ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 418.

¹⁹⁵ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 424.

¹⁹⁶ H. Kissinger, Diplomacija, 129, 130., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 424.

¹⁹⁷ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 140.

¹⁹⁸ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 425.

godišnji Vilim II.¹⁹⁹ Ova nasljedna "nesreća" razotkrila je Bismarcka jer je uvijek ovisio o kraljevskoj naklonosti, a ta naklonost ga više nije pratila.²⁰⁰ Prusko kraljevstvo, kao država u sredini, uvijek je bilo rastrgano između zapadnih sila, Francuske, Velike Britanije i ruske opcije. S promjenom vladara došlo je i do promjene u tome kojoj velikoj sili će novi vladar biti skloniji. Vilim I. bio je sklon Rusiji jer je bio vezan uz Romanove obiteljskim vezama, a Fridrik III. predstavljao je Englesku, liberalizam, Židove, te je težio ka otvorenom društvu, onome što Vilim I. i njegovi suvremenici nisu voljeli. Bismarck nije pripadao niti jednom taboru, nikada nije vezao svoju politiku ili Njemačku za rusku liniju, ali je često razmatrao Englesku kao opciju, u čemu nije bio uspješan.²⁰¹ Bismarckova situacija se promijenila kada je na vlast došao Vilim II, iako je novi car dijelio većinu Bismarckovih vrijednosti, namjeravao je vladati u svoje ime, a ne biti produžena ruka Bismarcka.²⁰²

Sukob mladog cara i starog kancelara bio je neizbježan. Početkom 1889. godine car je objavio u parlamentu da će se provesti reformu poreza prema kojoj će se olakšati teret siromašnih. Ono što je potaknulo cara na takvo razmišljanje bio je i masovni štrajk rudara u Šleskoj i Saskoj. Bismarck je u cijelosti odbio prijedlog zakona i time izazvao napetosti u kabinetu.²⁰³ Problemi za Bismarcka počeli su kada je istekao antisocijalistički zakon, a parlament ga je odbio produžiti. Bismarck je pripremao novi, daleko stroži anti – socijalistički zakon prema kojem bi socijaldemokratima bilo zabranjeno glasovanje i sudjelovanje na izborima.²⁰⁴ Novi car zalagao se za ublaživanje socijalnih suprotnosti, a Bismarck se s druge strane protivio socijaldemokraciji, stoga je sukob bio neizbježan.²⁰⁵ Bismarck je bio spreman nagovoriti kneževe da se povuku iz zajedničkog ugovora o univerzalnom biračkom pravu kako bi, ako rezultati izbora budu nepovoljni za Bismarcka, mogao raspustiti Reichstag.²⁰⁶ Car je u međuvremenu radio na novom antisocijalističkom zakonu, a da nije Bismarcku išta rekao.²⁰⁷

Dok je Bismarck tražio način da provede svoj zakon, car Vilim II. je u društvu sa šefom generalštaba Walderessea i šefa vojnog kabineta Wilhelma von Hanhkea ispričao kako je vidio kako mu Bismarck radi iza leđa i dogovara se s liderom stranke centra, Ludwigom

---

¹⁹⁹ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 142., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 435.

²⁰⁰ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 425, 426. F. Stern, *Gold and Iron: Bismarck, Bleichroder and the Building of the German Empire*, 449.

²⁰¹ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 435, 436.

²⁰² J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 436.

²⁰³ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 440.

²⁰⁴ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 146., J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 443.

²⁰⁵ H. Schulze, *Kratka njemačka povijest*, 91.

²⁰⁶ J. Steinberg, *Bismarck: A Life*, 444.

²⁰⁷ A. J. P. Taylor, *Bismarck: The Man and Statesman*, 147.

Windthorstom, nešto što je Bismarck radio i za vrijeme vladavine Vilima I.²⁰⁸ Walderesee je tvrdio da se Bismarck nikada neće usuditi dati ostavku zbog straha od reakcije kada njegovi nasljednici otkriju da je surađivao sa Židovima.²⁰⁹ Walderesse je očito htio da car smjeni Bismarcka, ali car će umjesto toga probati isprovocirati Bismarcka da sam preda pismo ostavke.²¹⁰ Car Vilim II. odlučio je iskušati Bismarcka i poslao je zahtjev da se ukine odredba iz 1852. godine prema kojoj car nije imao izravan kontakt s ministrima, već je to imao ministar predsjednik.²¹¹ Bismarck je odbio naredbu da se odluka iz 1852. godine ukine jer je on trenutno bio ministar predsjednik odnosno kancelar, a prihvaćanjem tog zakona car bi dobio potpunu kontrolu nad kabinetom. Zbog Bismarckove odbijenice car nije imao drugog izbora, pa je pozvao Bismarcka da dođe s pismom ostavke. Bismarck nije došao u palaču s ostavkom jer je znao da ga car može otpustiti ako to hoće. Tako je idući dan, 18. 3. 1890. završila velika karijera Otta von Bismarcka.²¹²

Vilim II. je u pismu od 20 stranica opisao što se točno dogodilo i zašto je smijenio Bismarcka. Glavna ideja pisma iznosi ovako: "*Žudnja za vlašću pretvorila je u demona ovog plemenitog, velikog čovjeka.*"²¹³ Bismarck nije mogao pobjeći od činjenice da je mogao biti otpušten od strane kralja u bilo kojem trenutku, uspio je manipulirati Vilimom I., ali ne i novim vladarom. Nakon ujedinjenja Njemačke nastojao je uništiti najveće protivnike, katolike i stranku centra, a kasnije se, priznavši poraz u kulturkampfu, okrenuo protiv liberala i vratio konzervativnim idejama poput ukidanja slobodnog tržišta. Napadajući sve jake stranke nije si ostavio niti jednog saveznika kada mu je trebao, i na kraju, s dolaskom novog vladara, više nije mogao vladati suvereno, već je postao ono što je u teoriji i trebao biti, carev poslušnik.²¹⁴

VII. ZAKLJUČAK

U uvodu sam ovoga rada iznio dva pitanja na koja sam kroz literaturu pokušao odgovoriti na što bolji način. Ta pitanja ticala su se, kao prvo Bismarckove uspješnosti u vanjskoj politici odnosno njegove neuspješnosti u unutarnjoj politici, i kao drugo, njegove dugotrajnosti na

---

²⁰⁸ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 149.

²⁰⁹ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 447.

²¹⁰ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 447.

²¹¹ A. J. P. Taylor, Bismarck: The Man and Statesman, 150., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 447.

²¹² F. Stern, Gold and Iron: Bismarck, Gold and Iron: Bismarck, Bleichroder and the Building of the German Empire, 464., J. Steinberg, Bismarck: A Life, 447- 449.

²¹³ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 449, 450.

²¹⁴ J. Steinberg, Bismarck: A Life, 450.

poziciji vlasti. Odgovori na ova pitanja su višeznačni i složeni, prvenstveno zbog razdoblja o kojem se govori. Europu u 19. stoljeću pogađaju mnogobrojne krize, revolucije i ratovi koji rezultiraju ne samo teritorijalnim promjenama, već i sklapanjem novih savezništva, modernizacijom vojske, nestankom nekih država i stvaranjem novih. To je zamršeno razdoblje u kojem dolazi do promjena na društvenom, gospodarskom i političkom planu. To se ogleda u procvatu liberalnih ideja, liberalnog građanstva, ideja prosvjetiteljstva, popularizacije socijalista i sindikata koji se zalažu za prava radnika. Monarhije i moćne, samovoljne vladare sve više zamjenjuju ustav i parlament. Javljaju se prve veće gospodarske krize, ali i ekonomski boomovi. Razdoblje je to Darwina i njegove teorije o evoluciji, razdoblje je to sukoba s Katoličkom crkvom i odvajanja crkve od države. U konačnici, razdoblje je to velikih znanstvenih otkrića i romantizma.

Usprkos tim delikatnim zbivanjima, odgovor na pitanje o Bismarckovoj dugotrajnosti puno je jednostavnije pronaći kada se pogleda i uspoređi lik i vladavina Vilima I. i kasnijeg cara Vilima II. Odgovor na pitanje o uspjehu u vanjskoj odnosno neuspjehu u unutarnjoj politici malo je kompleksnije upravo zbog stvari koje sam nabrojao da se događaju u 19. stoljeću. No, prema mojem osobnom mišljenju, promatrajući razdoblje vladavine Bismarcka došao sam do zaključka da su njegovi principi i taktike bile gotovo jednake za probleme vanjske politike, kao i za one probleme i pitanja unutarnje politike, jedina je razlika bila u njegovim protivnicima. Primjerice, sva tri rata za neovisnost Njemačke, Bismarck je isplanirao, ali su sva tri rata omogućena zbog nespretnosti njegovih izravnih protivnika, od kralja Danske, austrijskog ministra vanjskih poslova, pa do francuskog ministra de Gramonta i Napoleona III. Kao što je i sam Kissinger napisao u svom djelu "*Diplomacija*", pitanje je kako bi Njemačka izgledala danas da je krajem 70-ih godina na vlasti u Francuskoj bio, prema njegovim riječima, sposobniji vladar. Otto von Bismarck uvijek je uspio pročitati svoga protivnika i pritom je samo čekao njegovu pogrešku, koja je u sva tri slučaja došla. Bismarckovi domaći protivnici kojih je bilo sve više 70-ih i 80-ih godina imali su taj luksuz da su ga mogli bolje upoznati, pa samim time, zamke koje im je Bismarck postavljao često nisu davale željeni rezultat. Stranka centra i socijalisti uspjeli su se u konačnici oduprijeti pritisku Bismarcka i njegovoj politici i na kraju kada je došlo do zamijene na prijestolju, dočekali su njegov poraz. Otto von Bismarck bio je jedan od glavnih dirigenata tog razdoblja i koliko god ovo razdoblje bilo složeno, na kraju možemo zasigurno reći da je Bismarck itekako bio uspješan i važan za Njemačku.

VIII. LITERATURA

Bismarck, O. (1899.) *Bismarck: The Man and Statesman Being The Reflections and Reminiscences of Otto, Prince Von Bismarck, volume I.*, A. J. Butler (ur.) New York i London, Harper & Brothers.

Taylor, A. J. P. (1967.) *Bismarck: The Man and Statesman*, New York, Vintage Books.

Du Ry van Beest Holle, G. (1977.) *Velika ilustrirana povijest svijeta, 1790 – 1850.*, Rijeka, Otokar Keršovani.

Stern, F. (1979.) *Gold and Iron: Bismarck, Bleichroder, and the Building of the German Empire*, New York, Vintage Books.

Fischer, F. (1985.) *Savez elita: o kontinuitetu struktura moći u Nemačkoj 1871 – 1945. godine*, Beograd, Nolit.

Plessner, H. (1997.) *Zakašnjela nacija: o političkoj zavodljivosti građanskog duha*, Zagreb, Naprijed.

Dorn Brose, E. (1997.) *German History 1789-1871: From the Holy Roman Empire to the Bismarckian Reich*, New York, Berghahn Books.

Dirlmeier, U. (1999.) *Povijest Njemačke*, Zagreb, Barbat.

Kissinger, H. (2000.) *Diplomacija*, Zagreb, Golden marketing.

Bleicken, J. (2005.) *Povijest svijeta*, 3. sv., Split, Marjan tisak.

M. Sulek, (2007.) *The Last Romantic War – The Crimean War of 1854 – 1856 and The Genesis of contemporary Wartime Humanitarian Relief*, ARNOVA, Atlanta, Georgia.

Steinberg, J. (2011.) *Bismarck: A Life*, New York, Oxford University Press.

Schulze, H. (2012.) *Kratka njemačka povijest*, Zagreb, Srednja Europa.